

Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr İsimli Eserde Dudak Uyumunu

Labial Harmony in Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr

Abdurrahman ÖZKAN*

ÖZET

Klasik Osmanlı Türkçesi dönemi eseri olan Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr'ın müellifi veya mütercimi belli değildir. Eser, dudak uyumu sürecinin gelişimini göstermesi açısından önemlidir.

Bu makalede, Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde yazılan Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr isimli eserde geçen dudak uyumu değerlendirilerek bu alandaki çalışmalara katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Dudak uyumu Türkçenin her devrinde her sahada kelime bünyesine kuvvetle hâkim olan bir uyum değildir. Batı Türkçesinde dudak uyumu, tarihî süreç içinde gelişmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde umumî temayül yuvarlaklaşma yönündedir. Eski Anadolu Türkçesinin sonundan itibaren bazı uyuma bağlı örnekler görülse de Batı Türkçesinde dudak uyumu süreci Klasik Osmanlı Türkçesi döneminin ilk zamanlarında başlamış ve bu süreç dönemin sonunda tamamlanmıştır. Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr isimli eserde, dudak uyumuyla ilgili gelişmeleri gösteren örneklerin yanında dudak uyumu sürecine aykırı örnekler de rastlanmıştır. Metindeki dudak uyumuna aykırı örnekler yeni bir uyumsuzluk oluşturmuştur. Bazı eklerde düzleşmeye veya yuvarlaklaşmaya bağlı olarak tersine uyumsuzluk olarak nitelendirilebileceğimiz yeni uyumsuzluklar tespit edilmiştir. Bu çalışmada eserde tespit edilen dar düz ve dar yuvarlak ünlülü kelime tabanları ve ekler değerlendirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER

Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr, Mehekkü'l-İlim ve'l-Ulemâ, Klasik Osmanlı Türkçesi, dudak uyumu, düzleşme, yuvarlaklaşma, tersine uyumsuzluk.

ABSTRACT

Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr, whose their authors and interpretators are still unknown, belongs to Classical Ottoman Turkish era and have significant importance in terms of showing the progression of labial harmony process.

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, aozkan@konya.edu.tr

2 • TÜRKIYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

This article aims to contribute to the studies on this field by focusing on labial harmony in Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr. Labial harmony is not a dominant feature over the words of Turkish in its every era and range. It has progressed historically in Western Turkish. In Old Anatolian Turkish the general tendency would be towards labialization. Even though some examples that abide with harmony rule could be seen from end of Old Anatolian Turkish, labial harmony process in Western Turkish had commenced in early decades of Classical Ottoman Turkish and was completed at the end of the same period. In Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr along with words that bear examples for labial harmony process, there are also contrary examples to this process. The examples in the text that are contrary to labial harmony had generated a new inharmoniousness. Some new samples of inharmoniousness, that in some cases, depend on plainness or labialization which might be called "reverse inharmoniousness". In this article word bases and affixes consist of close rounded and close unrounded vowels which were found in the text have been studied.

•

KEY WORDS

Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr, Mehekkü'l-İlim ve'l-Ulemâ, Classical Ottoman Turkish, labial harmony, plainness, labialization, reverse inharmoniousness.

Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr, Klasik Osmanlı Türkçesi dönemine ait bir eserdir. Müellifi veya mütercimi belli olmayan *Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr*'ın tespit edebildiğimiz tek nüshası, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. A 442/2 numarada kayıtlıdır. Eserde geçen bazı dil hususiyetleri ve Mehekkü'l-İlim ve'l-Ulemâ ile *Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr* isimli eserlerde geçen bazı kişi adları¹ eserin Klasik Osmanlı Türkçesi dönemine ait olduğunu göstermektedir. Dudak uyumu sürecinin gelişimini göstermesi ve bazı eklerdeki çeşitlilik, mezkur eseri önemli hâle getirmektedir. *Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr*² isimli eser, müellifin değişik eserlerinin Türkçe özetinden oluşmaktadır. Bu eserin ikinci kısmı *Medârü'l-A'mâl* isimli Arapça eserin Türkçe özeti, dördüncü kısmı ise *Seyfü's-Sufiyyîn* isimli Arapça eserin Türkçe özeti. Eserin ismi, incelemeye konu olan nüshada farklı şekillerde yer almıştır: *Netâyicü'l-A'mâli ve Menâhicü'l-Ebrâri*, *Netâyicü'l-A'mâri ve Menâhicü'l-Ebrâri*, *Menâhicü'l-Ebrâri* *Netâyicü'l-A'mâri*, *Menâhicü'l-Ebrâri*.³

Türkiye Türkçesinin fonolojik gelişmesinde en önemli devreyi Batı Türkçesinin tarihî devirlerinden biri olan Klasik Osmanlı Türkçesi (Orta Osmanlıca)⁴ oluşturur. Klasik Osmanlı Türkçesi, dudak uyumunun bulunmadığı Eski Anadolu Türkçesi (EAT) ile bu sürecin tamamlandığı 18. yüzyıl sonrası arasında bir geçiş devresi niteliği taşımaktadır (Develi 1995: 1).

Dudak (düzlük-yuvarlaklık) uyumu Türkçenin her devrinde her sahada kelime bünyesine kuvvetle hâkim olan bir uyum değildir. Bu uyum bugünkü Türkiye Türkçesinde kuvvetli bir şekilde kendisini hissettirmektedir (Ergin 1985: 72). EAT'de bazı ekler yuvarlak ünlülü bazı eklerle düz ünlülü olduğu için Batı Türkçesinin ilk döneminde bir dudak uyumundan söz etmek mümkün değildir.

Eski Türkçe devresinde belirli ölçüde var olan dudak uyumu (Gabain 1998: 36), Batı Türkçesinin tarihî devirlerinde fonetik tesirlerle bozulmuş, daha sonraki devrelerde

¹ *Ümmî Kemal (öl. 880/1475), Hocazâde (öl. 893/1488), Fenârîzâde, el-Hacı Mustafa (öl. 894/1489), İbn Kemal (873-940/1468-1534)*. İbn Kemal'in (Kemalpaşazâde) ismi, incelediğimiz nüshada birkaç yerde zikredilmiştir: *Hocam Kemalpaşazâde, Kemâlpaşazâde, Kemâlpaşazâde merhûm (Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr*, vr. 101a/8, 101b/4, 103b/9-10).

² Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Yz. A 442/2, vr. 73a/7-121b/15 (Özkan 2009a: 35).

³ Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Yz. A 442/2, vr. 73a/10-11, 96a/15, 108a/15, 117b/4 (Özkan 2009a: 35-36).

⁴ Klasik Osmanlı Türkçesi, 16. yüzyıldan başlayıp 19. yüzyılın ortalarına kadar devam eden devredir (Özkan 2013: 43). Bazı araştırmacılar, "bilhassa 17. yüzyılı içine alan ve 18. yüzyılın sonlarında bittiği kabul edilen devre" için Klasik Osmanlı Türkçesi terimi yerine Orta Osmanlıca terimini tercih ederler (Develi 1995: 3).

yeniden gelişmeye başlamıştır (Develi 1995: 60). Batı Türkçesinde dudak uyumu, kökten olduğu kabul edilen dil uyumunun aksine tarihî süreç içinde gelişmiştir (Duman 2000: 57). 18. yüzyılın sonlarında Batı Türkçesinde dudak uyumu tamamlanmıştır. Dudak uyumunun 16. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyılda İstanbul'da konuşulan Türkçede büyük ölçüde gerçekleşmiş olduğu söylenebilir. Ancak 18. yüzyılda bile şehirli dilinde kimi eklerde uyumlu biçimler yanında uyumsuz biçimler de belli sosyal çevrelere mensup insanların dilinde kullanımda idi; uyumlu kullanışlar gelişme sürecinin tamamlandığı bu yüzyılda artık baskın ve birincil durumları teşkil ediyordu (Tulum 2011: 185, 188, 198).

Batı Türkçesinin ilk devresi olan EAT'de kelime tabanlarında ve eklerde dudak uyumu düzensizlik gösterir. Hem kelime tabanlarında hem de eklerde uyumsuzluklar görülür. Gerek Eski Türkçede gerek bugünkü yazı dilimizde düz ünlü taşıyan bazı kelime ve eklerin Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlü taşınmaları, bu devrenin en mühim fonetik hususiyetlerinden birisidir (Özkan 1993: 92). EAT'de hâkim olan yuvarlaklaşma dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı özelliği, /g/ ve /ğ/ seslerinin düşmesi, örneksene (andırma, analogi) gibi bazı fonetik sebeplere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca Eski Türkçe döneminde bazı kelime tabanlarında ve eklerde görülen uyumsuzluklar, EAT'de de devam etmiştir.

EAT dönemi eserlerinde tek tük uyumlu örnekler de bulunmaktadır.⁵ Bu örneklerin sayısı dönemin sonuna doğru artmaktadır.⁶ Bu dönemin bazı eserlerinde uyumlu

⁵ *uyanıb, giribdür, çıhib, çıhiban, talıban, alıban, tolaşmayıban* (Ergin 1951: 298); *doğruluk, yoluluk, yoldaşım, etdik, girip, gelip, dükedip, 'acablayıban* (Mansuroğlu 1988: 252); *çekişik, dartışık, karşışik, anıñ* (Akkuş 1995: 136, 143) vb.

⁶ Eski Anadolu Türkçesi döneminin sonlarına ait eserlerde *kendü~kendî, azuk~azık, berü~beri, ikindü~ikindi* (Duman 2000: 57-58); *ikindi~ikindü, köpri~köprü, oğı~oğu-, tanıq~tanuq, yazı~yazu, yıldırım~yıldırım~ yıldırım, yürü~yürü-* (Özkan 2009b: 42) gibi kelimelerin ikili şekillerinin görülmesi dudak uyumu sürecinin başladığına delil sayılabilir. Bazı eklerde de belirli oranda uyumlu şekillere rastlanması dudak uyumunun bu dönemin sonlarında başladığına bir işaretir: *artıp, gelip, dizip, didigim, gıtdigi, yalabıdıgı, arşım, fâzilatım, 'ibâdetime, kavmımı, zürriyetim, avratıñ, rahmetiñ, ba'zınız, 'ilmiñiz, Rabbiñiz, seniñ, yıldızlarıñ, yirleriñ, âyetleriñ, nesneniñ, oğlanlarıñ, azadlısıdı, 'ağılsızlıkdur, kavmsız, rahmetsiz, eylemedim, işitdim, didiñ, eylediñ, eylemediñ, istediñ, eyledik; iyelik: oğlum, öñünce* (Yelten 1998: 105-109); *açığ-ıdı, tanışikçi; hisâbsızın, gereksiz; içirtdi, geyirüñ, yağdırdılar; tanışır-ıdı; Havrânlılar; aşıp, çıkıp, diyip, inip, ivip, kılıp, şişip, taqip, turğırılıp, yayıp; nısf-ı hâşılum; Birr'iñ vâlisi; sayar-ıdım; dökilmesin, otursın, oğısın, saklasın, yisin; itdigi, tezvîr idigin; iyelik: göñlüni, gözünü rüşdüni, sözüne, yüzünü* (Özkan 2009b: 43-45); *virsin; başım, elim, erim; cevrimiz, dinimizi, elimize, işimize, ayağıñ-ıla, başıñ, eliñ; bunlarıñ, kâfirleriñ, kıziñ, hazretiñ, sirkeli, halkalı, ıssız, çağırdım, didim, işitdim, yazdım, kıldıñ, bildiñiz, kılalım, görelim, söyleyelim; geliñiz, inaniñ, işidiñiz, yazıñ, iyelik: düşüni, gününi* (Demir 2004: 299-304).

örneklerin yanında düzleşmeye veya yuvarlaklaşmaya bağlı yeni uyumsuzluğun oluştuğu örnekler de görülür.⁷ Eski Anadolu Türkçesinin sonundan itibaren bazı uyumlu örnekler görülse de Batı Türkçesinde dudak uyumu süreci Klasik Osmanlı Türkçesi döneminin ilk zamanlarında başlamış ve bu dönemin sonunda tamamlanmıştır. Ancak dudak uyumunun gelişimini Arap harfli metinlerden takip etmek kolay değildir. Arap harflerinin Türkçenin seslerini ifade etmekteki yetersizliği ve kalıplaşmış imlânın söyleyişi yansıtmaktan uzak olması dudak uyumunun gelişmesini takip etmeyi zorlaştırmıştır. Halk için yazılan ve hareke kullanılan eserler ise dudak uyumunun gelişmesini takip etmeyi kolaylaştırmışlardır. Çünkü bu tip eserler genellikle dönemin konuşma dilini ve söyleyişi yansıtır.

Dudak uyumu Klasik Osmanlı Türkçesinde yavaş yavaş gelişmiş olmalıdır. (Banguoğlu 1990: 89). Klasik Osmanlı Türkçesi metinlerinde bazı ekler uyuma girerken⁸, bazı eklerde ikili şekiller⁹, bazı eklerde ise yeni uyumsuzluklar söz konusudur.¹⁰ Dönemin bazı eserlerinde uyumlu ve uyumsuz örnekler bir arada yer alır. Bazı kelime tabanları uyuma bağlanırken bazı kelime tabanlarında da ikili şekiller görülür.¹¹ Yabancılar tarafından genellikle Latin harfleri ile kaleme alınan ve çeviri yazılı metinler olarak isimlendirilen gramer ve sözlüklerde (Kartallıoğlu 2011: 26-38) de yeni uyumsuzluklara rastlanır. Mertol Tulum, bazı çeviri yazılı metinlerde geçen yeni uyumsuzlukları okuma dilinin bozuk biçimleri olarak değerlendirir (Tulum 2011:155).

Özellikle -lIk, -(I)l-, -(I)n-, -(I)ş- eklerinin bazı metinlerde yuvarlak ünlülü tabanlarda uyumlu örneklerine rastlanmaktadır.

⁷ *olub, kıurb, olıban, düşiben, urıban* (Ergin 1951: 298); *artursın; oğlumu, şuçımı, rûhıñ; görkli, tuzlu* (Demir 2004:299-302); *geldü, işü* (belirtme hâli eki), *cehlü* (belirtme hâli eki) (Özkan 2009b: 45).

⁸ Vasiyyet-name'de -lIk/-lUk, -sUz/-sIz, -dU-K/-dI-K ekleri uyuma bağlıdır: *derinlik, edebsizlik, eksiklik, günlük, kulluk, kuşluğın; şusuz, edebsizlik, ıssız, izinsiz, kitâbsız; başışladık, kurtulduk, olmazdık* (Duman 2000: 60-62). Seyahatname'de -lIk/-lUk, -UK/-IK, -(U)m/-(I)m, -dU-m/-dI-m -dU-K/-dI-K ekleri genellikle uyuma bağlıdır: *aldım, bildim, yazdım, al-dık, gıtdık, görmedik, gördük, güldük, olduk; artık, delik, eşik, boğuk, bölük, konuğ; elime, fikrime, kemerime, dübürüm, gözüm, yüzüm; develikli, iplik, yaylalık, çöplük, gözlük, günlük, kulluk* (Develi 1995: 83-84, 83-84, 99-100, 107, 122-123).

⁹ -UK/-IK: *açık ~ açuqla, artuk~artık, delük~delik*; -(U)m/ -(I)m: *ağrebüme, başım, chlüme, işim, mevtim, şaçum* (Duman 2000: 62-63). -(U)n/-(I)n: *bulun~bulın-, görün~göryn-, olun~olın-* (Develi 1995: 126).

¹⁰ Seyahatname'de şu örneklerde yeni bir uyumsuzluk meydana gelmiştir: *gördim; köpürlü, kutlu, güçsüz, nürsüz, susuz, tütünsüz, huzürıma, mevrüsımdır, mağdürım* (Develi 1995: 84, 103, 105, 107).

¹¹ *degil, deli, demir* vb. (Develi 1995: 54). *getür~getür-, oğu~oğı-, yörü~yöri-* (Duman 2000: 59); *berü~beri, karşı~karşı, içerü~içeri* (Develi 1995: 54).

EAT'de bozulan dudak uyumu sistemi yine bu devrede gelişmeye başlamış, Klasik Osmanlı Türkçesinde hızlanarak 18. yüzyılın sonlarında tamamlanmıştır. Ancak EAT'de görülmeye başlayıp Klasik Osmanlı Türkçesi metinlerinde artan yeni uyumsuzluklar ve düzensizlikler gelişme düşüncesiyle çelişmektedir. Bu düzensizlikler /I/ sınıfı eklerin düz ünlülü tabanlardan sonra yuvarlak, /U/ sınıfı eklerin ise yuvarlak ünlülü tabanlardan sonra düz ünlülü seslilenmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Develi 1995:62). Düzleşmeye veya yuvarlaklaşmaya bağlı olarak meydana gelen yeni uyumsuzluk, tersine uyumsuzluk/ters uyumsuzluk (Duman-Yağmur 2010: 123-124; Kartallıoğlu 2011: 101)¹² olarak nitelendirilebilir.

Metinlerdeki farklı kullanımlar, standart bir yazı dilinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Dönemin genel temayülüne aykırı veya istisnai olarak nitelendirilen örnekleri fonetik gelişme sürecinde bir geçiş merhalesi ya da dialektal özellik taşıyan çeşitli söyleyiş biçimlerinin temsilcileri olarak değerlendirmek daha doğru olur. Standartlaşma olmayan her dil alanında çeşitliliğin görülmesi doğaldır (Duman 2000: 60).

Arap harfli metinlerde kullanılan hareketler vasıtasıyla kelime tabanları ve eklerdeki dudak uyumunu tespit etmek kolaydır. *Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr* isimli eserin hareketli oluşu ünlülerin tespitini kolaylaştırmaktadır. Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde dudak uyumu sürecinin gelişimini görmek ve bu konudaki araştırmalara katkıda bulunmak için bu çalışmayı yapmaya karar verdik. İnceleme yaptığımız eserde dudak uyumuyla ilgili gelişmeleri gösteren örneklerin yanında, dudak uyumu sürecine aykırı örnekler de vardır. Bazı eklerde düzleşmeye veya yuvarlaklaşmaya bağlı yeni uyumsuzluk yani tersine bir uyumsuzluk görülmektedir. Çalışmamızda dudak uyumuna konu olan dar düz ve dar yuvarlak ünlülü kelime tabanları ve ekler esas alınmıştır. Ele aldığımız dudak uyumuyla ilgili gelişmeler ve eklerin özellikleri *Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr* isimli eserin sunduğu malzemeyle sınırlı tutulmuştur. Ancak aynı müellifin eseri olan ve inceleme yaptığımız eserle aynı cilt içinde bulunan *Mehekkü'l-İlim ve'l-Ulemâ [MÎU]*¹³ isimli eserdeki dudak uyumuyla ilgili bazı özellikleri de Osmanlı Türkçesi dönemindeki uyum sürecini göstermesi bakımından karşılaştırmalı

¹² Eski Anadolu Türkçesinde sadece düz veya yuvarlak şekli bulunan bir ekin, Osmanlı Türkçesinde diğer uyumlu şeklinin ortaya çıkması ve bunun -uyumlu şekil varken- uyumsuz olarak kullanılması ters uyumsuzluktur (Kartallıoğlu 2011: 101).

¹³ Mehekkü'l-İlim ve'l-Ulemâ'daki dudak uyumuyla ilgili özellikler için bakınız: Abdurrahman Özkan, "Mehekkü'l-İlim ve'l-Ulemâ İsimli Eserde Dudak Uyumu", *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (23-26 Ekim 2007) Bildirileri*, Isparta 2008, s. 479-496; Abdurrahman Özkan, *Mehekkü'l-İlim ve'l-Ulemâ, Giriş - İnceleme - Metin - Dizinler - Tıpkıbasım*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2009, s. 133-155.

olarak vermeye çalışacağız. *Mehekkü'l-İlim ve'l-Ulemâ* ile ilgili özellikleri dipnotta vereceğiz.¹⁴

Dudak uyumunu kelime tabanlarında ve eklerde olmak üzere iki bölümde ele alabiliriz.

1. Kelime Tabanlarında Dudak Uyumu

Eski Anadolu Türkçesinde, bazı fonetik hadiseler kelime tabanlarında yuvarlaklaşmaya sebep olmuş ve bu yuvarlaklaşma sonucunda da dudak uyumu bozulmuştur. Bu uyumsuzluk bazı kelime tabanlarında Osmanlı Türkçesi döneminde de devam eder. Metnimizde bazı kelime tabanlarında dudak uyumu bulunmazken bazı kelime tabanlarında ise ikili şekillerle karşılaşmıştır.

1.1. Dudak uyumu bulunmayan kelime tabanları

altun 98a/15, aru "temiz" 111b/10, berü 99a/9, eyü "iyi" 81a/8, getir- 89a/2, gedük "gedik" 98a/3, girü 110a/3, gümüş 111b/11, hatun 81a/15, için "için" 74b/6, ilerü 107a/10, işbu 73a/10, kapu 121a/15, karşı 87b/7, kemük 112b/12, niçün 89a/8, ötüri 84b/14(2), Tañru 116b/4, yardımcı 106b/8, yalabu- "parlamak" 98a/5, yaru "yarı" 87a/13, yumurta 112a/12, yukarı 91b/3.

1.2. Dudak uyumu bulunan kelime tabanları

acı- 76b/13, buyur- 113b/7, bütün 87a/12, çalış- 106b/15, gönül 97b/4, karındaş 73a/9, katı 75b/6, kişi 73a/13, koyun 85b/10, kuru 76b/13, küçücük 98a/1, oğu- 121b/7, oğut- 100a/1, omuz 99a/6, otur- 111b/2, otuz 89b/2, şakın- 91a/2, şovu- 82a/5, şovuk 117a/8, tokuz 101b/6, tokun- 87b/12, ulu 94b/15, uyku 78b/12, uzun 98a/4, uyu- 78b/11, yakın 104b/8, yalın 76b/11, yarım 87a/14, yoğuş 105a/1, yoru- 93b/11, yürü- 118a/13. Burada zikrettiğimiz kelimelerin bir kısmı eskiden beri dudak uyumuna bağlı olarak kullanılan kelimelerdir.

1.3. İki şekilli kelime tabanları (ikili şekiller)

Metnimizde bulunan iki şekilli kelime tabanları özellikle dudak uyumu sürecinin başladığını göstermekle birlikte yeni uyumsuzların da olduğuna işaret etmektedir. İki şekilli kelime tabanları şunlardır: *ağız "ağız" (ağzın 102a/2, ağzına 93b/2, ağzından 102b/6, ağzını 113a/15) ~ ağuz 102a/2, degül ~ degil ~ digil "değil" 97b/12, eksik 107b/10 ~ eksük 93a/1, işit- 98b/4 ~ işüt-99a/9, kendi 82a/9 ~ kendü 91a/13, toğrı*

¹⁴ Aynı müellifin eseri olan MİU'da da aynı eklerde benzerlikler olması sebebiyle karşılaştırmayı uygun bulduk. Farklılığın söz konusu olmadığı veya dudak uyumunun gelişimiyle ilgili bir özellik bulunmadığı durumlarda MİU'ya ait değerlendirme ve örnekler yer vermedik.

94a/3 ~ *toğru* (*toğru* 99a/10, *toğrul-* 98a/6, *toğrult-*74a/1), *Türki* 108b/15 ~ *Türki* (<*Türki*) 92b/2 ~ *Türkü* (<*Türki*) 73b/9, *yalñuz* 121a/2 ~ *yalñuz*113a12, *yarluğa-*90b/1~ *yarluğa-* 110b/15.¹⁵

Günümüzden farklı şekilleri kullanılan yabancı kökenli kelimeler: *mişkil* (<*müşkil*) 86a/12 ~ *müşkil* 74b/3 ~ *müşkül* (<*müşkil*) 106a/13.

Günümüzden farklı olarak ünlü uyumu gerçekleşmemiş olan yabancı kökenli kelimeler: *mümkin* 78b/4(5), *tedārük* 113a/6, *terāzū* 79a/9.

2. Eklerde Dudak Uyumu

Eski Anadolu Türkçesinde dudak uyumuna aykırı olan pek çok ek vardır. Bu dönemde kullanılan eklerin birçoğu yuvarlak ünlülüdür. EAT'deki yuvarlaklıkların bir kısmı eskiden beri görülen, bir kısmı ise sonradan oluşan yuvarlaklıklardır.

Eklerin Eski Anadolu Türkçesindeki imlalarının son zamanlara kadar klişeleşmiş olarak devam etmesi, eklerdeki yuvarlak veya düz oluş hadisesinin bir fonetik hususiyet olduğu kadar, bir imla meselesi olduğunu da göstermektedir (Timurtaş 1994: 32, 36).

Metnimizde bazı eklerde belirli ölçüde dudak uyumu sağlanmıştır. Düz ünlülü ekler düz ünlülü tabanlarda, yuvarlak ünlülü ekler yuvarlak ünlülü tabanlarda tabii olarak uyuma bağlıdırlar. Bazı eklerde görülen düzleşme veya yuvarlaklaşma sonucu kısmen veya tamamen dudak uyumu sağlanmıştır. Bununla birlikte bazı eklerin yeni şekillerinde yeni uyumsuzluklar meydana gelmiştir. Bazı eklerin ünlülerinde uyumdan ziyade bir düzleşme görülmektedir. Eklerin ünlüleri düzensizlik gösterirler. Özellikle Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlaklaşan eklerde uyum sürecinin başladığı göze çarpmaktadır. İncelemeye dâhil ettiğimiz eklerin örnekleri, özellikle tek şekilli eklerin örnekleri, sınırlandırılmıştır.

Ekleri düz ünlülü ekler ve yuvarlak ünlülü ekler olmak üzere iki bölümde inceleyeceğiz. Batı Türkçesindeki dudak uyumunun gelişim sürecini göstermek için ekin Eski Anadolu Türkçesindeki durumu ile metnimizdeki kullanımını karşılaştırmalı olarak vermeye çalışacağız.

2.1. Düz Ünlülü Ekler

Bu bölümde, Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde düz ünlülü olan ekler değerlendirilecektir.

¹⁵ MİU'da rastlanan ikili şekiller: *berü* ~ *beri*, *çaluş-* ~ *çalış-*, *degül* ~ *degil*, *derü* ~ *deri*, *eksü-* ~ *eksüklü* ~ *eksik* ~ *eksiklik*, *girü* ~ *geri*, *geyük* ~ *geyik*, *ikindü* ~ *ikindi*, *kendü* ~ *kendi*, *ķuru* ~ *ķuri*, *toğru-l-t-* ~ *toğrı* (Özkan 2008: 482).

2.1.1. Metnimizde tamamen düz ünlülü kullanılan ekler

Hem düz ünlülü tabanlarda hem yuvarlak ünlülü tabanlarda düz ünlülü olarak kullanılan eklerdir. Bu ekler düz ünlülü tabanlarda dudak uyumuna bağlıdır. Metnimizde bazı düz ünlülü ekler sadece düz ünlülü tabanlarda kullanılmışlardır. Bu sebeple bu ekler hakkında dudak uyumuyla ilgili bir şey söylemek mümkün değildir.

2.1.1.1. -cI isimden isim yapma eki: Ek, EAT'de -cI şeklindedir. Metnimizde bir örnek dışında yuvarlak ünlülü kelime tabanlarında kullanılmıştır: *kapucu 84a/6, kapucuları 84a/10, kapucusu 84a/7(4), kapucusına 84a/9, yardımcı 106b/8; seyirci 100a/2*.¹⁶

2.1.1.2. -sIn teklük ikinci şahıs bildirme eki: Ek, EAT'de -sIn şeklindedir. Metnimizde 7 örnekte düz ünlülü tabanlarda, bir örnekte ise yuvarlak ünlülü tabanda kullanılmıştır: *Allāhsın 116b/4, sensin 116b/4, kimsin 111a/10(2), kimesnesin 101a/2, kişisin 95b/12-13, sensin 116b/4; me'cürsın 77b/6*.¹⁷

2.1.1.3. -mI soru eki: Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi metnimizde de daima düz ünlülüdür. Dudak uyumuna uymaz. 15 örnekte düz ünlülü kelime tabanına, 7 örnekte ise yuvarlak ünlülü kelime tabanına getirilmiştir: *cehr ile mi 114b/7, kalb ile mi 119a/4, mecāl mi 108a/1, var mıdır 83b/6, geldi mi 102b/1; eyü mi 101b/6, bilür misin 109b/12(4), olmuş mıdır 100a/8, olur mı 117a/10 vb.*

2.1.1.4. -nI belirtme hâli eki: *anı 74b/13(9), bunu 73b/9(6), şunu 88a/8*.¹⁸

2.1.1.5. -AyIn teklük birinci şahıs emir eki: *añlayın 84b/9, añlayayın 102a/12, bileyin 116b/14, ideyin 75a/13(3), kurtulayın 81b/9, olayın 75a/14(3), turayın 115a/2, vireyin 102a/11, virmeyeyin mi 111b/9(2).*

2.1.1.6. -(I)ncI / -(U)ncI isimden isim yapma eki: Metnimizde ekin yardımcı ünlüsü dudak uyumuna bağlı iken ekin sonundaki ünlü daima düzdür: *ikinci 84a/7(2); dördüncü 96b/1(2), üçüncü 84a/8(2)*.¹⁹

¹⁶ MİU'da -cI şekli bir örnek dışında düz ünlülü tabanlarda kullanılmıştır: *aşçı 14b/10, avcı 44a/3(3), avcılar 56a/15, avcılardan 56b/1, etmekci 51b/11, yağcı 10b/5, yalancı 28a/13, oğuncu 51b/11 vb.* -cU şekli sadece bir örnekte tespit edilmiş ve düz ünlülü kelime tabanına getirilmiştir. Ekte yuvarlaklaşmaya bağlı yeni bir uyumsuzluk ortaya çıkmıştır: *avcular 56b/3*. Aynı kelime tabanına ekin hem düz ünlülü hem yuvarlak ünlülü şekli getirilmiştir. (Özkan 2008: 483).

¹⁷ MİU'da düz ünlülü kelime tabanlarında kullanılmıştır (Özkan 2008:483; Özkan 2009a:446).

¹⁸ MİU'da sadece "anı" kelimesinde geçmiştir.

¹⁹ MİU'da ekin yardımcı ünlüsü daima dudak uyumuna bağlıdır: *altıncı 33a/14, ikinci 33a/6, yidinci 33b/1; beşinci 33a/11, sekizinci 33b/2; dördüncü 33a/10, üçüncü 33a/8, on birinci 33b/15, on üçüncü 34a/7, onuncu 33b/6, toközuncü 33b/4 vb.* (Özkan 2008: 494).

2.1.1.7. -(I)t- fiilden fiil yapma eki: Yardımcı ünlüsü genellikle düzdür. Ek, bazı durumlarda tonlulaşır. Ek, 43 örnekte yardımcı ünlü almadan kullanılmıştır. 20 örnekte ise ünlü uyumuna bağlı olarak düz ünlülü kullanılmıştır: *azıdup 93b/3, azıtmaya 93b/4, eyide 89a/8, eyideler 89a/7, eyidi vir- 97a/14-15, eyitdi 80b/15(13), eyitdüm 100a/12(2)*. Ekin kullanıldığı fiiller: *azıt- (2), eyit- (18); azalt-, eyt- (36), oğut- (4), söy- let-, toğrult-²⁰*

2.1.1.8. -ki / -kı aitlek eki: *evvelki 84a/7(3), evvelkiden 102a/5, evvelkilere 93b/11, gicelerindeki 105b/6, her kanğı 80b/6(5), her kanğısına 80b/6, kanğı 96b/15, kanğısı 112a/10.²¹*

2.1.1.9. -In teklik birinci şahıs bildirme eki: *nāzırındur 84a/15.*

2.1.1.10. -sİz çokluk ikinci şahıs bildirme eki: *nāzırsız 84a/15.*

2.1.1.11. -In vasıta hâli eki: *degin 75a/8(2), itmegin 108a/11, itmeksizin 94a/8, kalmağın 96a/1, olmağın 91a/15, vaktin “vakitte” 84b/8(3).*

2.1.2. Belirli ölçüde yuvarlaklaşmanın görüldüğü düz ünlülü ekler

2.1.2.1. -dİ görülen geçmiş zaman üçüncü şahıs eki: Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde daima düz ünlüdür. Metnimizde hem düz ünlülü tabanlarda hem yuvarlak ünlülü tabanlarda genellikle düz ünlüdür: *açdı 102a/2, bağıdı 88b/7, bildi 81b/5, oğudı 121b/7, oldı 74a/4, şırdı 121a/15 vb.* Görülen geçmiş zaman çokluk üçüncü şahıs eki -dİ-lAr, metnimizde iki örnek dışında düz ünlülü kelime tabanlarında kullanılmıştır: *aldılar 102a/3, görmediler 110b/8, itdiler 74b/15(5), buyurdılar 99a/5, itdürdiler 121a/5 vb.* Görülen geçmiş zaman üçüncü şahıs eki metnimizde 4 örnekte -dU, 5 örnekte -dU-lAr şeklinde yuvarlak ünlülü kullanılmıştır; ancak yuvarlak ünlülü kullanılan dört örnekte *yeni bir uyumsuzluk* meydana gelmiştir: *eydüdü 86a/14, olundu 84b/4(2), gördüler mi 110b/6, oldular 93a/5; geldü 101a/13, başladular 100b/1, itdüler 102a/6, yazdular 120b/13.²²* Ekte yuvarlaklaşmaya bağlı olarak bazı örneklerde tersine bir uyumsuzluk görülmektedir.

²⁰ MİU’da -t-, -(I)t-, -(U)t- yapım ekiyle türetilen fiiller şunlardır: *acıt-, aňlat-, çoğalt-, düket-, eyt-, oğut-, toğrult-, uğrat-, uzat-; eyit-, azut-, korğut-* (Özkan 2008: 483-484).

²¹ MİU’da bir örnekte yuvarlak ünlülü kelime tabanına getirilmiştir: *dünki 53b/11* (Özkan 2008: 482).

²² MİU’da 14 örnekte yuvarlak ünlülü kullanılmıştır. Yuvarlak ünlülü kullanılan bazı örneklerde yeni bir uyumsuzluk meydana gelmiştir: *buldular 47a/8, korğıdu 44b/9, oldu 58a/4, oldu ise 5a/14, oldusa 5a/1; didü 14a/6, geldüler 8a/8, itdüler 22a/4(3), olmadı mı 31a/9, şırmadular 69a/15, virdüler 17b/3* (Özkan 2008: 491).

2.1.2.2. -I belirtme hâli eki: EAT'de daima düz ünlüdür. 329 defa düz ünlülü tabanlarda, 74 defa yuvarlak ünlülü tabanlarda kullanılan ek dudak uyumuna bağlı değildir: *Allâh'ı 110a/1, 'ameli 74a/3, 'amelini 83b/9(4), a'zâsını 75a/11, gözünü 75a/10(3), gücünü 118b/13, kulu 75b/9, luftı 94b/12 vb.* Belirtme hâli eki üç kelimeye yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır. *Söz* kelimesiyle üç defa uyumlu olarak kullanılmıştır: *sözü 74a/2(3)*. İki düz ünlülü kelime tabanında ise üç defa uyumsuz olarak yer almıştır: *'amelinü 74b/6, a'zâñu 112b/12, a'zâsını 119a/2*. Toplam üç örnekte yuvarlaklaşmaya bağlı olarak yeni bir uyumsuzluk meydana gelmiştir.²³

2.1.2.3. -I / -U, -sI / -sU teklik üçüncü şahıs iyelik eki: Teklik üçüncü şahıs iyelik eki Eski Türkçe döneminde olduğu gibi EAT'de de daima dar düz ünlüdür. Bu sebeple yuvarlak ünlülü kelime tabanlarında dudak uyumuna uymaz. Metnimizde ekin dar yuvarlak ünlülü örneklerine de rastlanır.²⁴ Ekte yuvarlaklaşmaya bağlı olarak bazı örneklerde tersine uyumsuzluk söz konusudur.

-I/-U iyelik eki yuvarlak ünlülü tabanlarda 91 örnekte düz ünlülü, 38 örnekte ise yuvarlak ünlülü kullanılmıştır. -I/-U eki düz ünlülü tabanlarda 589 örnekte düz ünlülü, 20 örnekte yuvarlak ünlülü tespit edilmiştir. Ek, 58 örnekte -U şeklindedir. Teklik üçüncü şahıs iyelik ekinin -sI şekli iki örnek dışında daima düz ünlülü kullanılmıştır. -sI eki yuvarlak ünlülü tabanlarda 23 defa, düz ünlülü tabanlarda 141 defa geçmiştir. İki örnekte kullanılan -sU şekli düz ünlülü tabanlara getirilmiştir.

Teklik üçüncü şahıs iyelik eki -I / -sI, düz ünlülü tabanlarda uyuma bağlıdır (589 + 141 yerde): *adı 73a/12(3), başı 99a/7, diline 115a/6, cümlesi 78b/7, itmesi 85a/5 vb.*

²³ MİU'da da -U belirtme hâli eki, *söz* kelimesiyle yedi defa uyumlu olarak kullanılmıştır: *sözü 14a/9(7)*. İki örnekte ise yuvarlaklaşmaya bağlı olarak yeni bir uyumsuzluk meydana gelmiştir: *a'zâñu 40a/11, çıkarı 23a/10* (Özkan 2008: 483).

²⁴ EAT metinlerinde (Kıssa-i Yusuf: *oğlu, üstüne* s. 51; Kitab-ı Gunya: *gendüzü, varun* "varını" s. 85; Mirac-nâme [Develi 1998] *kavumundan, suçlusun, üstüne* s. 126) münferit örnekler olarak rastlanan uyumlu şekiller, Klasik Osmanlı Türkçesi dönemi metinlerinde, özellikle iyelik ekinin iç seste kaldığı durumlarda yaygın biçimde görülmektedir. Yuvarlak ünlülü tabanlarda karşılaşılan bu türlü örnekler, dudak uyumunun başlayıp gelişmekte olduğunu gösteren önemli verilerdir. Vasiyyet-name'deki uyuma bağlı örneklerin çokluğu dikkate alındığında, söz konusu dudak uyumunun eski yazı sistemi içinde gizlendiğini söylemek mümkündür. Nitekim bu ve son sesi /ye/ ile yazılan yükleme hâli, görülen geçmiş zaman eki gibi morfolojik unsurların dudak uyumuna aykırı görünüşleri alfabe değişikliğine kadar sürmüştür. (Duman 2000: 40-41). Vasiyyet-name'de -I iyelik eki, özellikle iç ses durumunda kalmışsa bazen dudak uyumuna bağlıdır: *dübürünü, dübürünüñ, kulunu, önünce, ucunda, üçünden, üçünü, üstünde, üstüne*. (Duman 2000: 41, 61).

-I / -sI eki düz ünlülü olarak yuvarlak ünlülü tabanlarda uyumsuzdur (91+23 yerde): *şoñi 88a/3, söziniñ 121a/3, şuyı 113a/15, korqusından 84b/14(2), kıuyusu 83a/5* vb.

Teklik üçüncü şahıs iyelik eki düz ünlülü tabanlarda 20 örnekte dudak uyumuna aykırı olarak -U şeklinde yuvarlak ünlülü kullanılmıştır: *ağzunu 113a/15, ‘aqlu 118b/9, birüni 80a/8(3), dilüne 109a/5, ecrüni 82b/6, fikrüni 75b/8, hālüne 83b/10, halkunıñ 93b/15, hazretüni 75a/7, içinde 95b/10, kadrüni 79b/11, kalbüne 74b/1(2), kalbüni 75a/5, kulağunu 75a/10, mehrüni 81a/15, nef süne 113a/10, şevābunu 82b/6*. İki örnekte dudak uyumuna aykırı olarak -sU şeklindedir: *itmesüne 114a/3, yimesüni 118b/13*.²⁵

Teklik üçüncü şahıs iyelik ekinin yuvarlak ünlülü şekli (-U), yuvarlak ünlülü tabanlarda dudak uyumuna bağlıdır (38 yerde): *borcunu 81b/2, gözünü 75a/10(3), gücünü 118b/13, gününde 75b/9(2), hükümedür 81b/4, kulunu 81b/8, ‘ömründe 118b/12, ‘ömrünü 81b/6, sözü 77b/8(2), sözüne 93b/13(3), şun‘una 118a/5, sürüründen 114b/15, ‘uzvunu 118b/7, üstünde 97b/15, üstünde tururdur 73b/2-3, yolu 77b/5(3), yoluna 77a/9, yolundan 94a/4(3), yönün 105b/14, yüzünde 85a/1, yüzünden 78a/7(5), yüzüne 84a/5(2), zu‘munca 93b/14*.²⁶

Çokluk eki ile iyelik ekinin birleşmesiyle oluşan çokluk üçüncü şahıs iyelik ekinde de 9 yerde -lArU şeklinde dudak uyumuna aykırı olarak yuvarlaklaşma görülür: *‘amel-*

²⁵ MİU’da teklik üçüncü şahıs iyelik eki düz ünlülü tabanlarda 41 örnekte dudak uyumuna aykırı olarak -U şeklinde kullanılmıştır: *adunu 56a/1(3), altunda 37a/7, āyīn-i kadīmünü 70b/12-13, birüni 12a/3(4), diyāruna 58b/13, ekşerüni 10a/9(2), hālünü 50b/8(3), hazretüni 60a/3(2), ‘ibādetüni 33b/11, i‘tikādunu 9b/3(4), kadrüni 17a/6(5), kalbüni 46b/2(2), mürīdünü 31b/1, niyāzunu 33b/11, şüretüni 43b/4, sükkerüniñ 15a/1, şeklüni 9a/3, taşunu 46a/6, taşunu 9a/3, üzerüne 45b/9, yirüne 12a/3(3), yirlü yirünce 56b/13*. Bir örnekte dudak uyumuna aykırı olarak -sU şeklindedir: *olmasunu 27a/10*. (Özkan 2008: 489).

²⁶ MİU’da teklik üçüncü şahıs iyelik ekinin yuvarlak ünlülü şekli (-U), yuvarlak ünlülü tabanlarda dudak uyumuna bağlıdır (69 yerde): *boynunda 59a/3(2), boynunu 49a/12(2), çoğunu 51a/4, gönlü 30a/1, gönlünden 29b/12, gönlüne 35a/5, gözü 44a/12, gününde 2a/4(2), kulundan 1b/9, kuluna 34a/9, kuşurunu 71a/3, külünü 23b/13, müzdünü 21b/12, oduna 25b/7, oluru 37a/2, ‘ömründe 30a/6, ‘ömrünü 28b/5, ‘ömrünüñ 10a/9, öñünde 13a/8(2), öñüne 13a/7(2), Rasūlüne 1b/14, sözü 55a/6, sözünde 4a/2(4), sözünden 25a/11, sözüne 17a/2(8), sözüni 18b/8(2), sözüniñ 25b/11, şürbünden 33a/11, teveccühünü 35b/13, üçünü 15a/7, üstünden 53b/6, yolu 36a/6(3), yolun 31b/15, yolunca 57a/10, yolunda 27b/11(4), yolunu 45a/12(3), yolundan 57a/1, yönünü 35b/1, yüzüne 70a/9(2), yüzü 71a/9, zu‘munca 10a/6(5). -sU uyumlu olarak iki örnekte bulunmaktadır: *eyüsünü 48a/3, fā’idelüsünü 42b/7*. (Özkan 2008: 489).*

lerünü 80b/2, esirlerini 87b/7, hazretlerini 112a/3(4), itmelerüne 119a/15, namâzlarının 120b/15, su'âllerini 108a/5.²⁷

2.1.2.4. -In / -Un teklik birinci şahıs eki: EAT'de düz ünlüdür. Metnimizde -In ekinin ünlüsü 37 örnekte düzdür, 2 örnekte ise yuvarlaktır. Ekin düz ünlülü şekli düz ünlülü tabanlarda (30 yerde) uyumlu, yuvarlak ünlülü tabanlarda (7 yerde) ise uyumsuzdur: *bilmezin 116b/9, bildürmemişindir 116b/8, dirin 83b/3, bulurın 97a/6(2), buluşurun 97a/4, görürin 97a/7(4)* vb. Ek, iki örnekte yuvarlak ünlülü olup örneklerden biri uyumlu, diğeri ise uyumsuzdur: *añların 106a/4, komuşundur 90a/9*.²⁸ Yuvarlaklaşmaya bağlı olarak bir örnekte tersine bir uyumsuzluk söz konusudur.

2.1.2.5. -sIn / -sUn teklik ikinci şahıs eki: EAT'de daima düz ünlüdür.. Metnimizde 73 örnekte düz ünlülü, 5 örnekte ise yuvarlak ünlüdür. Ekin -sIn şekli 65 defa düz ünlülü tabanlarda, 8 defa yuvarlak ünlülü tabanlarda kullanılmıştır: *bilürsin 101a/6, diyessin 116b/14, görmüşsündür 89a/1, idersin 74a/12(4), itmişsin 79b/8(2), olursın 98a/6(3), olursundur 80b/8* vb.²⁹ Ekin -sUn şekli 2 defa düz ünlülü tabanlara, 3 defa yuvarlak ünlülü tabanlara getirilmiştir: *bilürsün 87b/9, görmüşsündür 107a/8, idersündür 82b/3-4, itmişsündür 109b/5, olursundur 80a/4*. Yuvarlaklaşmaya bağlı 2 örnekte tersine bir uyumsuzluk oluşmuştur.

2.1.2.6. -sIz / -sUz çokluk ikinci şahıs eki: Metnimizde 10 örnekte düz ünlülü, bir örnekte ise yuvarlak ünlüdür. -sIz şekli 2 örnek dışında düz ünlülü kelime tabanlarında görülür: *çağırmasız 119b/10, dersiz 102b/3, dırsız 100a/14, göresiz 120b/9, idersiz 84a/2(2), itmezsiz 119b/10, nurlandurasız 121a/5, olursız 100a/10(2)*. Ekin bir defa geçen yuvarlak ünlülü şekli uyuma bağlı olarak kullanılmıştır: *urursuz 111b/13*.³⁰

2.1.2.7. -AyIm / -AyUm teklik birinci şahıs emir eki: EAT'de ikinci ünlüsü genellikle düz olan ek, metnimizde bir örnekte ikinci ünlüsü yuvarlaktır: *bileyim 117a/2, ideyim 77b/2(6), olayım 79a/5(3), tutayım 113b/7*.³¹ -AyUm şekli uyumsuzdur.

²⁷ MİU'da 15 yerde -lArU şeklinde görülür: *hâllerünü 17a/1(8), mezheb-i bâğullarını 16a/3, 'ömürlerini 55b/14, şevâbılarını 43b/1, şartlarını 35a/4, sözlerini 51a/7(2), sözleriniñ 70b/3* (Özkan 2008: 489).

²⁸ MİU'da ek, iki örnekte dudak uyumuna bağlı olarak yuvarlak ünlüdür: *görürün 51a/5, idüp tururun 51a/9* (Özkan 2008: 483).

²⁹ MİU'da ekin ünlüsü daima düzdür ve iki örnekte -sIn şeklindedir: *idersin 10b/2, olursın 63a/14* (Özkan 2008: 483).

³⁰ MİU'da ek, daima düz ünlüdür (Özkan 2008: 483).

³¹ MİU'da ek, -AyIm şeklindedir.

2.1.2.8. -(I)ş- / -(U)ş- fiilden fiil yapma eki: EAT'de ekin ünlüsü düzdür. Metinde ekin hem düz ünlü hem yuvarlak ünlü şekli tespit edilmiştir. 2 örnekte ünlü ile biten fiil üzerine getirilen ek, 8 düz ünlü kelime tabanında düz ünlü, 5 düz ünlü kelime tabanında yuvarlak ünlü, 1 yuvarlak ünlü kelime tabanında ise yuvarlak ünlü kullanılmıştır: *karışdırmadan 97b/7, karşı 87b/7, yetişdiklerimizden 96b/6, yetişse 73a/15, yetişmek 73b/15, yetişsün 120a/15, yitişmeyesin 82a/15, yitişüp 76b/9; buluşunun 97a/4, irişüp 102b/13, karşırsın 100b/10, yetişdüğine 118b/9, yitişür 111a/6(2)*. Metnimizde -ş- ekinin kullanıldığı fiiller: *söyleş-, tanış-; buluş-; iriş-; karşı- (2) ~ karşı- (1), yetiş- (4) ~ yetiş- (1), yitiş- (2) ~ yitiş- (2)*.³²Tersine uyumsuzluğun görül- düğü eklerden biridir.

2.1.3. Büyük ölçüde dudak uyumunun sağlandığı düz ünlü ekler

2.1.3.1. -mİş /-mUş öğrenilen geçmiş zaman eki: Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde ekin ünlüsü daima düzdür. Metnimizde, dudak uyumu sürecine giren ekin yuvarlak ünlü şekilleri de mevcuttur. -mİş ekinin uyumsuz örnekleri bulunsa da ek büyük oranda dudak uyumuna bağlanmıştır. Ekin düz ünlü şekli 88 defa düz ünlü tabanlara, 5 defa yuvarlak ünlü tabanlara eklenmiştir. Ek 38 örnekte yuvarlak ünlüdür. Yuvarlak ünlü örneklerinden birinde ek uyumsuzdur. Düz ünlü uyumlu örnekleri (88): *buyurmamış 114b/10, denilmiştir 119a/1, dimiş 115a/2, geçmişdür 89a/1* vb. Ekin dudak uyumuna uymayan düz ünlü örnekleri (5): *buyurmuşdur 81a/12(2), geçürmüş ise 109a/8, görmüşsündür 89a/1, tururmuşın 99a/6*.

-mUş ekinin yuvarlak ünlü uyumlu örnekleri (37 yerde): *boğulmuş idi 102a/1, buyrulmuşdur 121a/13, buyurmuşdur 73b/11(7), buyurmuşlardur 74a/1(5), getürmüşlerdür 104a/3, görmüş idüm 97b/11, görmüşlerdür 94a/15, görmüşsündür 107a/8, komuşundur 90a/9, konmuş 98a/3, olmuş 81b/7(3), olmuşdur 90a/14(7), olmuş idük 94b/2, olmuş iken 90a/10, olmuşlar 100a/1, olmuşlardur 90b/13, olmuş midur 100a/8, olurmuş 114b/10, olmuşız 90b/8*. Ekin -mUş şekli bir örnekte uyumsuzdur: *olunmuşdur 104a/1*. Eski Türkçeden beri sürekli dar düz ünlü olarak kullanılan -mİş öğrenilen geçmiş zaman ekinin dudak uyumuna girmeye başladığı anlaşılmaktadır.³³

³² MİU'da ekin kullanıldığı kelimeler: *iriş-(4)~irüş-(5), karşı-(3), karşıdur-(3)~karuş-(3), yapış-(2)~yapuş-(2); yetiş-, yitiş-*. Ekte meydana gelen yuvarlaklaşma, yeni bir uyumsuzluğa sebep olmuştur (Özkan 2008: 493).

³³ MİU'da ekin düz ünlü şekli 123 defa düz ünlü tabanlara, 17 defa yuvarlak ünlü tabanlara eklenmiştir. Ek 34 örnekte yuvarlak ünlüdür ve uyuma bağlıdır: *buyurmuşdur 3b/1(4), buyurmuşlar 2b/2, buyurmuşlardur 2a/5(16), dönmüş 59a/3, görmüşdür 63a/8(2), görmüşsündür 57a/6(3), komuş 52a/1, olunmuş idügi 17a/10, olunmuşdur 15a/7(3), oturmuş 53a/2, tutmuşlardur 69b/15*. MİU'da bazı kelime tabanlarında ekin hem düz ünlü hem de yuvarlak ünlü şekilleri kullanılmıştır. (Özkan 2008: 491-492).

2.1.3.2. -IcAK /-IçAK / -UcAK zarf-fiil eki: EAT'de -IcAK şeklindedir. Metnimizde ekin birinci ünlüsü hem dar düz hem dar yuvarlak ünlü taşımaktadır. Metnimizde -IcAk/-IçAK şekli sadece düz ünlülü tabanlarda kullanılmıştır: *çıkmayacağı 91a/6, idicek 120b/3, olmayacağı 89b/5(2),bağışak 100b/2*. Ekin yuvarlak ünlülü şekli (-UcAk), 8 örnekte uyumlu, 6 örnekte ise uyumsuzdur: *olacağı 92a/13(8), deyicek 101b/5(2), idemeyecek 101b/4, itmeyecek 74b/2, koşmayacağı 110a/4, yazacağı 107b/6*. Ekte yuvarlaklaşmaya bağlı olarak yeni uyumsuzluk oluşmuştur.³⁴ Ek, uyum sürecine girerken yeni bir uyumsuzluk süreciyle de karşı karşıyadır.

2.1.3.3. -(I)l- / -(U)l- fiilden fiil yapma eki: EAT'de ekin ünlüsü umumiyetle düz, nadiren yuvarlaktır.³⁵ EAT metinlerinde ekin az rastlanan yuvarlak ünlülü örnekleri dudak uyumuna uyarken metnimizde ekte görülen yuvarlaklaşma sonucunda bazı örneklerde yeni bir uyumsuzluk görülür. Ekin düz ünlülü 28 örneği vardır ve örnekleri uyuma bağlıdır: *añlayın 84b/9, atılmaz 98a/7, atılıp 106b/3, denilmişdir 119a/1, dinilmesi 100a/9, dinilmezdir 98a/11, dinilmişdir 91b/2, egilir 98a/6, kazanılan 112b/3, sarılmış 99a/7, sayılırsındır 80a/5, şıgınılır 98b/6, virildi 88b/11, virilmemişdir 88b/7, virilmeye 104a/15, virilmiş 121b/2, virilmişdir 88b/3, yapılmışdan 98b/3(2), yaradıldı ise 118b/7-8, yaradıldığı 118b/8, yazılacak 78b/8, yazılmış 101a/10, yazılmışdır 77b/7(3), yazılsa 104b/6, yazılır 78a/7*. Ekin yuvarlak ünlülü şekli hem düz ünlülü tabanlara hem yuvarlak ünlülü tabanlara getirilmiştir. Ekin -(U)l- şekli, yuvarlak ünlülü tabanlarda uyumlu (8 örnek), düz ünlülü tabanlarda (4 örnek) ise uyumsuzdur: *boğulmuş idi 102a/1, buyrulmuşdur 121a/13, konulmayanları 100b/7, konulur 79a/8, kırtulayın 81b/9, süzülüp 112a/13, yoyulmazdur 74b/1(2); atulur 99a/8, devrülüp 98b/15, kıyulana 81b/1, virülen 111b/5*. Ek, bazı fiil tabanlarında hem düz ünlülü hem yuvarlak ünlülüdür: *atıl- ~ atul-, viril- ~ virül-*. -(I)l-/-(U)l- eki genellikle uyumlu olarak kullanılmıştır.³⁶

³⁴ MİU'da da ekin yuvarlak ünlülü şekli yeni bir uyumsuzluğa sebep olmuştur: *deyicek 4a/3, gelmeyecek 61b/11, gelecek 24b/9, giricek 58b/4, irişecek 29a/8, işidecek 44a/13, idemeyecek 11a/2, idicek 27a/1(6), itmeyecek 61a/10, sayacağı 19a/15* (Özkan 2008: 494).

³⁵ *süril-, düzil-, dökil, yorul- dürül-* (Timurtaş 1994: 38); *dutıl-, örtül-, dökil-, dügül-* (Gülsevin 1997: 140,141).

³⁶ MİU'da -l- ekinin kullanıldığı fiiller şöyle sınıflandırılabilir:

a. Ek ünlüsünün hem düz hem yuvarlak olarak kullanıldığı fiiller: *dinil-~dinül-, kesil-~kesül-, varıl-~varul-, viril-~virül-, yazıl-~yazul-*.

b. Uyumlu olarak sadece düz ünlülü şekilleri bulunan fiiller: *açıl-, añlanıl-, seçil-, yapıl-, yaradıl-*.

c. Sadece yuvarlak ünlülü şekilleri bulunan fiiller: *işidül-, kazanul-, şavul-, dökül-, koşul-, kırtul-, şorul-, umul-, yorul-*. Bu fiillerden bir kısmında ekin ünlüsü uyumsuz görülüyor (Özkan 2008: 492).

2.1.3.4. -(I)n- /-(U)n- fiilden fiil yapma eki: EAT'de düz ünlüdür. Metnimizde 2 örnek dışında dudak uyumuna bağlı olarak kullanılmıştır. 12 örnekte düz ünlü ile biten fiil üzerine getirilen ek, 14 düz ünlülü kelime tabanında düz ünlülü, 1 düz ünlülü kelime tabanında da yuvarlak ünlülü kullanılmıştır. 5 örnekte yuvarlak ünlü ile biten fiil üzerine getirilen ek, 30 yuvarlak ünlülü kelime tabanında yuvarlak ünlülü, 1 yuvarlak ünlülü kelime tabanında da düz ünlülü kullanılmıştır. Ekte dudak uyumu süreci başlamıştır. Uyumlu örnekleri: *bilinmek* 76a/6, *bilinmez* 98a/8, *idinen* 93b/5, *şığına* 87a/1(2), *şığın-dım* 74a/1(3), *şığın-dukları* 111a/1, *şığınmaları* 110b/13, *şığınurdur* 83a/6, *şığınurlar* 110b/4(2), *şığınılır* 98b/6; *bulundu* 101b/5, *bulunursa* 95b/5, *oluna* 104a/6, *olunan* 75a/15(11), *olunanlardan* 82a/11(3), *olunanları* 115b/15, *olunanları* 75b/1, *olundu* 118b/10, *olundu* 84b/4(2), *olunup* 100a/6, *olunur* 80b/11(4), *olunur ol-* 80b/10, *olunur-dur* 80b/4, *olunursa* 90b/8. Ekin uyumsuz örnekleri: *kılını gel-* 91b/14, *olunmuşdur* 104a/1. Ekin kullandığı fiiller şunlardır: *añlan-*, *denil-*, *dinil-*, *düken-*, *kon-*, *konul-*, *nürlandur-*, *şakin-*, *şın-*, *ufan-*; *bilin-*, *idin-*, *şığın-*, *şığınıl-*; *bulun-*, *olun-* (28) ~ *olun-* (1), *kılun-*.³⁷

2.1.3.5. -IncA /-UncA zarf-fiil eki: EAT'de ekin ilk ünlüsü hep dar düzdür. Metnimizde ekin ilk ünlüsü 15 defa düz, 4 defa yuvarlak ünlüdür. Düz ünlülü şekli düz ünlülü tabanlarda, yuvarlak ünlülü şekli ise bir örnek dışında yuvarlak ünlülü tabanlarda kullanılmıştır. Ek, metnimizde bir örnek dışında uyuma girmiştir: *gelince* 78a/11(5), *gelinceye* 115b/1, *gidince* 103a/8, *itmeyince* 77b/10(2), *varınca* 84a/9(3), *virmeyince* 77a/4, *yimeyince* 87b/1, *yitmeyince* 101b/1; *olunca* 75a/1, *ölnnce* 81b/2, *toğunca* 120a/11; *deyünce* 100b/8.³⁸ *Deyünce* örneğinde yuvarlaklaşmaya bağlı olarak tersine bir uyumsuzluk söz konusudur.

2.1.3.6. -IİK / -IUK isimden isim yapma eki: Eski Türkçede büyük ölçüde uyumludur. EAT'de genellikle düz ünlülü olmakla birlikte yuvarlak ünlülü şekillere de rastlanır.³⁹ Ek, metnimizde hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü kullanılmıştır. Ekin

³⁷ MİU'da -n- ekinin kullandığı fiiller şunlardır: *añlanıl-*, *din-*, *dinil-*, *dinül-*, *edebilen-*, *düken-*, *eşirgen-*, *fañırlan-*, *gizlen-*, *işlen-*, *oğun-*, *şakin-*; *alın-*, *aşın-*, *çarpın-*, *geçin-*, *kılın-*, *şığın-*, *taşın-*; *böln-*, *bulun-*, *görün-*, *olun-*; *bilün-*; *idin-* (3) ~ *idün-* (3) (Özkan 2008: 493).

³⁸ MİU'da ek tamamen dudak uyumuna bağlı olarak kullanılmıştır: *bilmeyince* 26b/6, *bulunmayınca* 21b/6, *gelince* 9a/8(10), *gelmeyince* 31b/7 *itmeyince* 21b/11(4), *kaçmayınca* 26b/13(2), *oğumayınca* 68a/5, *olmayınca* 22a/7(4), *şormayınca* 26b/1, *uymayınca* 67a/6, *varınca* 53b/7(3); *olunca* 12a/6, *ölnnce* 38a/9, *şavulunca* 11b/2, *toyunca* 53b/1 (Özkan 2008: 486).

³⁹ EAT'de ekin düz ünlülü şekilleri hem düz ünlülü tabanlarda hem de yuvarlak ünlülü tabanlarda kullanılır. Ekin yuvarlak ünlülü şekli az da olsa görülür ve yuvarlak ünlülü tabanlara getirilir: *ayruluğı*, *eylük* (<eyülük), *kulluğda* (Timurtaş 1994: 39); *eylük*, *yavuzluk*, *kulluk* (Özkan 2013: 105); *kulluğ*, *tanuğluk*, *yoğsulluğ*, *kuşluğ*, *tuğluk*, *şovukluğ* (Gülsevin 1997: 117). EAT

düz ünlülü şekli, bir örnek dışında, düz ünlülü tabanlara getirilmiştir: *hâlılıkdur* 113a/12, *itmeklik* 118b/10, *kıtlık* 80b/12, *mürâyılık* 82b/12, *şadıklıkdur* 113a/11, *şüfilik* 89a/15, *şeyhlik* 89a/15, *vâfirlik* 98a/15; *ma' mürlik* 98a/15. EAT'nin bazı metinlerinde karşılaşılan ekin yuvarlak ünlülü örnekleri uyumludur. Metnimizde de ekin yuvarlak ünlülü şekli 1 örnek dışında uyumludur: *çokluk* 97a/15(3), *günlük* 107b/9, *kulluk* 84b/10(3); *hâlılıluğu* 86a/5.⁴⁰

2.1.4. Tamamen dudak uyumunun sağlandığı düz ünlülü ekler

2.1.4.1. -mİş / -mUş sıfat-fiil eki: -mİş /-mUş sıfat-fiil eki metnimizde daima dudak uyumuna bağlıdır. 17 örnekten 14'ü düz ünlülü, 3'ü yuvarlak ünlülüdür. ET ve EAT'de daima düz ünlülü kullanılan ekte dudak uyumu sağlanmıştır: *geçmiş* (niçe buña beñzer mahallerde *geçmiş* kışşa ve kazıyye) 107b/1, *görmemiş* (...*görmemiş* gibi) 80a/12, *işlemişler* (işbu 'amelleri *işlemişler* şevâbını) 76a/3(2), *itmiş* (şadağa *itmiş* şevâbını) 81a/2, *itmiş ol-* 79a/5(4), *itmişler* ('amel itmeden eline 'amel *itmişler* şevâbı girür.) 76b/3(2), *itmişlerden* 80a/4, *kılmış* (işbu hacdan *kılmış* kişi) 76b/7, *şarılmış* (şarılmış dülbend) 99a/7; *olmuş ol-* 74b/12(3).⁴¹

2.2. Yuvarlak Ünlülü Ekler

Bu bölümde, Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü kullanılan ekler değerlendirilecektir. EAT'de yuvarlak ünlülü kullanılan eklerin düzleşmesi sonucunda bazı örneklerde yeni uyumsuzlar görülmekte ve düzleşen ekler bazen yuvarlak ünlülü kelime tabanlarına getirilmektedir. Yuvarlak ünlülü tabanlardan sonra düz ünlülü ek

metinlerinde bazen ikili kullanımlara rastlanır: *eksüklüğün*, *eksüklüğüm-ile*, *hübüğü-ıla*, *hübüklüğe*, *kulluk*, *kulluk* vb. (Özkan 1993: 109).

⁴⁰ Seyahatname'de seslilenmesi tespit edilen -IİK ekli örneklerin dudak uyumuna bağlanmış oldukları açıktır. Yuvarlak ünlülü tabanlarda tespit edilmiş uyumsuz örnekler ise EAT devresinin istisnâî kalıntılarıdır (Develi 1995: 121). Vasiyyet-name'de tespit edilen örnekleri dudak uyumuna bağlıdır: *aylık*, *cennetlikdür*, *dişilik*, *düşmenlik*, *günlük*, *kulluk*, *kuşluğun* vb. (Duman 2000: 30). Ekin MİU'da kullanılan örnekleri: *eylikden* (<eyülikden) 42a/3, *hırsızlık* 64b/7, *kâdîlik* 61b/2, *kâdîliği* 61b/11, *kemlikden* 42a/3, *ümmîlik* 38b/15, *peygamberlik* 2b/8, *şüfilüğü* 28a/11(7), *şeyhliği* 28a/7(6), *şeyhlik* 47b/4, *vâ'ızlık* 56a/1; *eksikliği* 32b/5, *halâllüğün* 32b/6, *hırsızlığı* 64b/9, *kulluğunu* 33b/11, *vâ'ızluğu* 54b/3(4), *vâ'ızlık* 54b/5, *varluğu* 49a/15. MİU'da ekin yuvarlak ünlülü örnekleri, bir örnek dışında, yeni bir uyumsuzluğa sebep olacak şekilde düz ünlülü tabanlarda yer almıştır: *eksikliği* 32b/5, *halâllüğün* 32b/6, *hırsızlığı* 64b/9, *vâ'ızluğu* 54b/3(4), *vâ'ızlık* 54b/5, *varluğu* 49a/15; *kulluğunu* 33b/11 (Özkan 2008: 493; Özkan 2009a: 435).

⁴¹ MİU'da da uyumludur: *almış ol-* 43b/2, *dimiş ol-* 31a/3, *gelmiş* 57a/1(2), *gitmiş ol-* 57a/8, *itmiş* 57a/2(5), *kılmış* 32b/1(3), *görmüş ol-* 43b/1, *konmuş* 36a/2, *olmuş* 71a/13(3) (Özkan 2008: 486).

getirilmesi şeklinde ortaya çıkan düzensizlikler muhtemelen bir yansız ünlüye işaret etmektedir (Develi 1995: 82).

2.2.1. Metnimizde tamamen yuvarlak ünlülü kullanılan ekler: Hem düz ünlülü tabanlarda hem yuvarlak ünlülü tabanlarda yuvarlak ünlülü kullanılan eklerdir.

2.2.1.1. -dUr bildirme eki: Bildirme eki hem düz ünlülü tabanlarda hem yuvarlak ünlülü tabanlarda yuvarlak ünlülüdür. Bu sebeple ek, dudak uyumuna bağlı değildir. -dUr eki 327 defa düz ünlülü kelime tabanlarında, 107 defa yuvarlak ünlülü kelime tabanlarında tespit edilmiştir: *azdur 85b/3, bakmaçdur 117a/5, birdür 121b/15, böyledür 79b/13, budur 73b/9, büyükdür 109a/1, çoçdur 85b/4* vb.⁴²

2.2.1.2. -Up zarf-fiil eki: Daima yuvarlak ünlülü kullanılmıştır. -Up eki toplam 275 örnekte tespit edilmiştir. 182 defa düz ünlülü tabanlarda, 93 defa yuvarlak ünlülü tabanlarda görülmüştür: *acıyup 76b/13, açup 93b/1, alup 99b/14, bulup 91b/15, dönüp 105b/14, uyup 96b/9* vb.⁴³

2.2.1.3. -UbAn zarf-fiil eki: *idüben 114a/5*.

2.2.1.4. -Ur sıfat-fiil eki: Metnimizde -r, -Ar, -Ur şeklinde yer almıştır. Dar düz ünlülü örneği bulunmamaktadır. -Ur eki uyuma bağlı değildir. Ekin kullandığı örnekler: *bilür (...bilür kimesne) 104 a/7(6), bilür ol- 98a/2(2), olur (māni' olur bir kimesne) 85a/2, olunur ol- 80b/10, söyledür ol- 77a/12, virür (olduğumuz semte taçviyyet virür kifâyetce hüccet ve burhân) 92a/3, yatur (şol bir yabânda yatur ileş) 81a/11*.

2.2.1.5. -IU isimden isim yapma eki: Ek, EAT'de yuvarlak ünlülüdür. Metnimizde de yuvarlak ünlülüdür. Metnimizde 30 örnekte düz ünlülü tabanlara, 6 örnekte ise yuvarlak ünlülü tabanlara getirilmiştir: *boylu 105a/15, dürlü dürlü 98a/7, gizlü 114a/4, hayırlu 118b/6, sevgülüsü 112a/14, şıfatlu 106b/4, şerlü 90a/11* vb.⁴⁴

2.2.1.5. -dU-ñIz görülen geçmiş zaman çokluk ikinci şahıs eki: Görülen geçmiş zaman çokluk ikinci şahıs çekiminde zaman eki daima yuvarlak ünlülü, şahıs eki ise düz ünlülüdür. Zaman eki ile şahıs eki arasında uyumsuzluk vardır: *itdüniz ise 82b/9(3), kanda idüniz 110b/2*.⁴⁵

⁴² Bazı eserlerde düz ünlülü örneklerine rastlanır: *bâtildir, gayrılardır, türkidir, vaktür* (Boz 2007: 223).

⁴³ EAT metinlerinde ekin -Ip şeklinde uyumlu uyumsuz örnekleri tespit edilmiştir (Duman-Yağmur 2010: 127-128). MİU'da düz ünlülü bir örneği vardır: *taçıp 56a/1* (Özkan 2008: 486).

⁴⁴ MİU'da *ayaçlı (28b/13)* örneği dışında yuvarlak ünlülüdür (Özkan 2008: 485).

⁴⁵ Dânişmend-nâme'de geçen bazı örneklerde ise metnimizdeki kullanımın aksine zaman eki düz ünlülü, şahıs eki yuvarlak ünlülüdür. Bu örneklerde zaman eki fiil tabanıyla uyumlu kul-

2.2.1.6. -dUKda zarf-fiil eki: Ek, dudak uyumuna bağlı değildir. EAT'deki durumunu devam ettirmektedir. Metnimizde 18 örnekte kullanılan ekin birinci ünlüsü daima yuvarlaktır: *didükde 111b/14, geldükde 74b/4, itdükde 104b/4, vardukdada 90a/2, gördükde 117a/12, oldukdada 82b/5, uyudukdada 78b/11 vb.*

2.2.1.7. -cUK isimden isim yapma eki: EAT'de -cUK şeklinde kullanılan ek, metnimizde de yuvarlak ünlülü olarak yer almıştır: *azacuk 85b/2, küçücük 98a/1.*⁴⁶

2.2.1.8. -ArU yön gösterme eki: Ekin ikinci ünlüsü yuvarlaktır ve dudak uyumuna uymaz: *ilerüye 107a/10, yukaru 91b/3(18).*

2.2.1.9. -AIUm çokluk birinci şahıs emir eki: EAT'den farksızdır. Ekin ikinci ünlüsü daima yuvarlaktır: *diyelim 115a/14, görelim 84b/5, olalum 100a/13, yazmayalum 119a/1 vb.*

2.2.1.10. -gü / -ku fiilden isim yapma eki: EAT'de olduğu gibi metnimizde de yuvarlak ünlülüdür: *sevgülüdür 112a/10(2), sevgülüsü 112a/14, uyku 78b/12, uykusuz 83a/9.*

2.2.1.11. -gür- fiilden fiil yapma eki: Sadece bir örneği vardır: *irgüre 115b/2.*

2.2.1.12. -vUz çokluk birinci şahıs eki: Ekin ünlüsü daima yuvarlaktır: *idevüz 73b/8, virevüz 107b/13, yazarsavuz 73b/7, yazavuz 104a/11(5).*

2.2.1.13. -Um teklik birinci şahıs eki: Osmanlı Türkçesinde kullanılmaya başlayan ek yuvarlak ünlülüdür. Metnimizde bir örneği vardır: *añlarum 105b/3.*

2.2.1.14. -U / -I fiilden isim yapma eki: -U eki 11 örnekte uyumlu, 14 örnekte uyumsuz kullanılmıştır: *bilülerinden 92a/1, bilüsine 91a/13(2), kapudan 121a/15, kapusunda 84a/6, kapucu 84a/6, kapucuları 84a/10, kapucusı 84a/7(4), kapucusına 84a/9, yazu 92b/3, yazum 82a/4, koğu 81a/9, koğular 81a/4(3), korğuda 112b/13-14, korğum 112b/7(2), korğusundan 84b/14(2), toludur 83a/15, toptolu 100a/15. Bir kelimede uyumlu olarak düz ünlülüdür: *katı 75b/6(19).*⁴⁷*

lanılmıştır: *deldiñüz, geldiñüz, gitdiñüz, iriñdiñüz, söylediñüz, yapıdiñüz.* Bir örnekte uyumludur: *bildiñüz* (Demir 2004: 301). Seyahatname'de ekin birinci hecesinin umumiyetle düz olduğu görülmektedir: *aldıñz, didiñz, buyurdiñz, doldurdıñz, gördiñz, olduñz* (Develi 1995: 85-86). MİU'da da genellikle zaman eki ile şahıs eki arasında uyumsuzluk vardır: *ider idiñüz 46a/9, re 'isler idiñüz 43a/4; buyurtuñüz 12a/12* (Özkan 2008: 486-497).

⁴⁶ MİU'da dudak uyumu süreci başlamış, ancak tam olarak dudak uyumuna tabi olmamıştır: *hırkacuğıñı 45b/6, hürmâcık mı 53a/12, yürecigin 29a/12* (Özkan 2008: 494).

⁴⁷ MİU'da da genellikle yuvarlak ünlülüdür, ancak iki kelimede uyumlu olarak düz ünlülüdür: *katı 1b/6(11), şanınm 72a/3* (Özkan 2008: 494).

2.2.2. Belirli ölçüde düzleşmenin görüldüğü yuvarlak ünlülü ekler

2.2.2.1. -sUz / -şUz / -sİz isimden isim yapma eki: EAT'de ekin ünlüsü yuvarlaklaşmıştır. Eski Türkçede dudak uyumuna bağlı olan bu ekin Eski Anadolu Türkçesinde -sUz şeklinde görülmesi -IU ekine örneksene (analoji) sebebiyledir (Timurtaş 1994: 34). Ek, 3 örnekte -sUz/ -şUz şeklinde yuvarlak ünlülü tespit edilmiştir: *hadsüz 107a/1, şusuz 83a/8, şusuzları 76b/11*. Metnimizde ek 4 örnekte düz ünlülü kullanılmış ve bu örneklerden birinde yeni bir uyumsuzluk oluşmuştur: *itmeksizin 94a/8, niyyet-i hâlişesiz 81b/5, şübhesiz 117a/6, vâsıtasız 116b/10; uykusuz 83a/9*.⁴⁸

2.2.2.2. -dU-m / -dI-m görülen geçmiş zaman teklik birinci şahıs eki: EAT'de daima yuvarlak ünlülü kullanılan ekin metnimizde dar düz ünlülü örnekleri de vardır. 81 örnekte -dU-m şeklinde kullanılmış ve bunların 65'i düz ünlülü tabanlarda, 16'sı yuvarlak ünlülü tabanlarda yer almıştır. Ekin düz ünlülü şekli (-dI-m), tamamen dudak uyumuna bağlı olarak 24 örnekte geçmiştir. Ekin dudak uyumu sürecine girdiğini söyleyebiliriz. Ekin yuvarlak ünlülü şekli hem düz ünlülü kelime tabanlarında hem yuvarlak ünlülü kelime tabanlarında görülür: *aldum 106a/7, baqđum 97b/15, bile idüm 78a/4, didüm 98b/10(13), eyledüm 114b/6, işmarladum 90a/8, idemedüm 92a/4, iderdüm 105a/3, ola idüm 80a/2, virdüm 89a/3(2), yarlıgadum 111a/4, yürüye idüm 78a/1(2); buldum 113a/8, gördüm 97b/9, oldum 91b/12, öldürürdüm 80a/3 vb.*

Ekin dudak uyumuna bağlı olarak düz ünlülü kullanıldığı örnekler şunlardır: *aldım 97b/8, baqđım 97b/15, bileydım 96b/15, didim 100b/14, eyledim 89a/5, işmarladım 108a/10, idemedim 91b/15, iderdim 96b/10(3), ideydım 76a/1(4), olaydım 77b/11(3), şıgındım 74a/1(3), söyledim 96a/9, virdim 76a/4, yarluğadım 110b/15, yürüye idim 77b/11*.⁴⁹

⁴⁸ Ek, Vasiyyet-name'de genellikle düz ünlülü kullanılmıştır: *edebisizlik, niteliksiz, sensiz vb.* -sUz/-sİz eki yuvarlak ünlülü iki kelimedede kullanılmış ve biri uyumsuzdur: *şusuz*, 'özürsüz' (Duman 2000: 31). Seyahatname'de ekin -sİz şeklinde olduğunu söylemek mümkündür (Develi 1995: 104). MİU'da ek üç örnek dışında dudak uyumuna bağlıdır: *âbdestsiz 32a/14, bıçaqsız 61a/4, dînsiz 25a/4, 'illetsiz 29b/7, îmansız 8a/10(2), izn-i Haqsız 29b/6, nihâyetsiz 3b/10(2), şartsız 32a/14, şübhesiz 8a/7(4), vâsıtasız 72b/6; şusuz 55b/10, şusuzumdan 54a/2, uykusuz 44b/7; cemâ'atsüz 7a/11, îmansuzdur 18b/2, uykusuz 44b/8*. Aynı kelime tabanında hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü şekillerine rastlanmaktadır: *îmansız~îmansuzdur, uykusuz~uykusuz*. -sUz eki, düzleşmiş şeklinin kullanıldığı bir örnekte yeni bir uyumsuzluk sergilemiştir (Özkan 2008: 493-494).

⁴⁹ MİU'da da ekin düz ünlülü şekli (-dI-m), tamamen dudak uyumuna bağlı olarak 15 örnekte kullanılmıştır: *çıkđım 53b/6, didim 53a/11(5), eyitdim 53a/10(2), itdim 12b/13, kesdim 58b/13, olamadım 71b/3, saçđım 45b/9, şıgındım 52a/11(2), silkdım 53b/2*. Ekin dudak uyumu sürecine girdiği söylenebilir (Özkan 2008: 491).

2.2.2.3. -dU-ñ / -dİ-ñ görülen geçmiş zaman teklik ikinci şahıs eki: EAT'de yuvarlak ünlülüdür. Metnimizde de 3 örnek dışında hem yuvarlak ünlülü tabanlarda hem de düz ünlülü tabanlarda 15 defa yuvarlak ünlülü tespit edilmiştir: *alduñ 87a/13, itmiş idüñ 79b/5, söyledüñ 89a/7(2); gördüñ ise 98b/15, toyduñ 87a/13 vb.* Ekin ünlüsü 3 örnekte düz ünlülü olarak kullanılmış, bu örneklerden birinde ise yeni bir uyumsuzluk meydana gelmiştir: *dir idiñ 76a/2, söyledüñ 89a/7; eydürdüñ 75b/15.*⁵⁰

2.2.2.4. -dUK / -dIK, -tuğ sıfat-fiil eki: EAT'de daima yuvarlak ünlülüdür. Metnimizde -dUK sıfat-fiil ekinin ünlüsü 4 örnek dışında yuvarlaklığını muhafaza etmiştir. -dUK eki 92 defa düz ünlülü tabanlara, 31 defa yuvarlak ünlülü tabanlara getirilmiştir: *didügimiz 74b/4(2), didügümüz 104b/12(2), didüklerinde 111a/10(2), itdügimiz 86a/5(2), itdügümüz 104b/12, itdügüñ 74a/12(4); gördüğüñüz 85b/8, olduğı 79a/7, toyduğdan 87a/14 vb.* Ek 3 örnekte -tuğ şeklindedir ve bir örnekte düz ünlülü tabana, iki örnekte ise yuvarlak ünlülü tabana getirilmiştir: *çıkarтуğı 120b/7, tuğtuğum 99a/12, tuğtuğundan 75a/12.* Metnimizde -tuğ şekli bazı r'li fiil tabanlarına getirilmiştir.⁵¹ Ekin dar düz ünlülü şekli 2 kelimeye 4 defa geçmiştir: *didügümüz 118b/9, didüklerinde 119b/2, itdügümüzdür 119b/6, itdügüñ 121b/3.*⁵²

2.2.2.5. -dU-K / -dİ-K görülen geçmiş zaman çokluk birinci şahıs eki: EAT'de yuvarlak ünlülüdür. Metnimizde bir örnekte düz ünlülü, 9 örnekte yuvarlak ünlülü kullanılmıştır: *añladuğ 94a/13, geçdüğ 106a/9, olmuş idük 94b/2, yazduğ 108b/12, bulduğ 93a/3, gördük 93a/10 vb.* Ekin düz ünlülü örneğinde yeni bir uyumsuzluk meydana gelmiştir: *kaldukdığ 101a/15.* Ek dudak uyumuna bağlanmamıştır.⁵³

2.2.2.6. -dUr- / -tUr- /-dİr fiilden fiil yapma eki: Ek metnimizde yuvarlak ünlülü tabanlarda dudak uyumuna bağlı iken düz ünlülü tabanlarda dudak uyumuna bağlı değildir. Bir örnek dışında yuvarlak ünlülüdür: *bildür-, geydür-, itdür-, kaldu-, karış-*

⁵⁰ MİU'da ekin ünlüsü iki örnekte dudak uyumuna bağlı olarak düz ünlü taşımaktadır: *çıkdüñ 13b/1, işitdüñ 62a/5* (Özkan 2008: 485).

⁵¹ MİU'da ek 6 örnekte -tuğ şeklindedir ve bu örneklerde ünsüz benzeşmesine uymaz: *olmaтуğına 4b/2, varтуğında 10a/3; buyurтуğıñız 61b/14, tuğtuğı 56b/5, tuğtuğıñ 42a/10, tuğtuğıñ 42a/11* (Özkan 2008: 492).

⁵² MİU'da ekin dar düz ünlülü şekli iki kelimeye on üç defa geçmiş ve bir örnek dışında diğer örneklerde uyumludur: *didügi 6b/9, didügimiz 29b/8(3), didügümüz 20a/14(3), didügümüzden 16b/3(2), didükleri 6a/11, didüklerimizden 67b/2, didüklerimizden 36b/14, oldığından 51a/14.* -dIK şekli yuvarlak ünlülü kelime tabanında dudak uyumuna uymaz ve yeni bir uyumsuzluk meydana getirir (Özkan 2008: 492).

⁵³ Ekin bazı eserlerde genellikle uyuma bağlandığı görülmektedir: *bağışladığ, kurtulduğ, olmazdığ* (Duman 2000: 47); *aldık, gitdik, görmedik vb.* (Develi 1995: 84). MİU'da ekin düz ünlülü üç örneğinden birinde uyumsuzluk var: *defşürdik 53b/1, şıgındığ 50a/7(2)* (Özkan 2008: 485).

dur-, *nūrlandır-*, *virdür-*; *öldür-*, *ıtdur-*; *getür-* (<*kel-tür-*), *otur-*. Düz ünlülü bir örnekte ek, dudak uyumuna bağlıdır: *ıtdırır* 120a/7. Aynı kelimenin diğer örneklerinde ek yuvarlak ünlülü kullanılmıştır: *ıtdürdiler* 121a/5, *ıtdürme* 90a/6(2), *ıtdürmeye* 86b/13, *ıtdürür* 98a/8.⁵⁴

2.2.2.7. -Ur- / -Ir- fiilden fiil yapma eki: ET'de çoğunlukla -Ur-, seyrek olarak -Ar-, çok az da -Ir- şeklindedir (Gabain 1988: 60). EAT'de -Ar- şekli bazı fiillerde kullanılmaya devam etmiş, -Ur- şekli yaygınlık kazanmıştır. -Ur- ekinin ünlüsü daima yuvarlaktır (Timurtaş 1994: 117). Ek, metnimizde 7 örnekte yuvarlak ünlülüdür: *düşürren* 94a/3, *geçürdüm* 89a/4, *geçürmege* 118b/15, *geçürmezdir* 81b/6, *geçürmiş ise* 109a/8, *şaşuran* 94a/3, *şaşurur* 116a/15. Ek bir kelimeye dudak uyumuna bağlı olarak dar düz ünlülü kullanılmıştır: *aşırur* 99a/9.⁵⁵

2.2.2.8. -Ur / -ir geniş zaman eki: EAT'de geniş zaman çekimi -Ur-, -Ar-, -r ekleriyle yapılmakta idi. EAT'de ekin dar düz ünlülü şekli yoktur (Timurtaş 1994: 122). Metnimizde de geniş zaman çekimi, altı örnek dışında, EAT'den farksızdır. -Ur şekli hem düz ünlülü tabanlarda hem yuvarlak ünlülü tabanlarda kullanılmıştır (223 defa): *alurlar* 79a/14, *atulur* 99a/8, *bilürem* 112b/9, *bulurın* 97a/6, *buyurur* 79a/11, *eydür* 76a/4, *oluruz* 105b/12 vb.⁵⁶ Metnimizde dar düz ünlülü altı örneği vardır ve bir örnek dışında uyumludur: *eydir* 116a/5, *eydirler* 110b/8, *iledirler* 83b/15, *işidirin* 99a/10, *ıtdırır* 120a/7; *işidirin* 99a/9. Bir örnekte tersine bir uyumsuzluk görülmektedir.

2.2.2.9. -Uz / -Iz çokluk birinci şahıs eki: EAT'de daima yuvarlak ünlülüdür. Metnimizde 3 defa yuvarlak ünlülü, bir defa düz ünlülü kullanılmıştır. Yuvarlak ünlülü şekli 2 örnekte uyumlu, 1 örnekte ise uyumsuzdur. Düz ünlülü şekli yuvarlak ünlülü kelime tabanında kullanılmış ve yeni bir uyumsuzluk meydana gelmiştir: *gelürüz* 110b/3, *iderüz* 84a/12, *oluruz* 105b/12, *olmuşuz* 90b/8.⁵⁷

⁵⁴ MİU'da düz ünlülü bir örnekte ek, dudak uyumuna bağlıdır: *ıtdirmişdür* 32a/1. Aynı kelimenin diğer örneklerinde ek yuvarlak ünlülü kullanılmıştır: *ıtdürdiler* 62b/5, *ıtdüre* 71b/13 (Özkan 2008: 485).

⁵⁵ MİU'da ek iki kelimeye dar düz ünlülü kullanılmıştır: *aşırur* 38a/6, *şavıralar* 23b/13 (Özkan 2008: 486).

⁵⁶ Seyahatname'de düz ünlülü fiil tabanlarında -Ur geniş zaman ekindeki düzleşme oldukça yaygındır. Düz ünlülü tabanlarda -Ir ve -Ur eklerinin getirilme oranı dikkate alındığında Seyahatname'de dudak uyumu sürecinin işlemeye başladığı düşünülebilir: *alur*, *alır*, *bilür*, *bilir*, *çevirir*, *eydür*, *eydir*, *gelür*, *gelir* vb. (Develi 1995: 93). MİU'da dar düz ünlülü iki örneği vardır ve uyumludur: *eydiriz* 2a/10, *viririn* 22b/15 (Özkan 2008: 485).

⁵⁷ MİU'da hem düz ünlülü hem yuvarlak ünlülü olarak kullanılan ekin kısmen dudak uyumuna uyduğu söylenebilir. Ancak ek bazı örneklerde yeni bir uyumsuzluk meydana getirmiştir. Ekin uyumlu olarak düz ünlülü kelime tabanlarında kullanıldığı örnekler şunlardır:

2.2.2.10. -sUn/-sIn, -sUnlar üçüncü şahıs emir ekleri: EAT'de daima yuvarlak ünlülüdür. Metnimizde 3. şahıs emir eki 39 örnekte yuvarlak ünlülü, 9 örnekte ise düz ünlülüdür. Yuvarlak ünlülü şekli 28 örnekte düz ünlülü tabanlara, 11 örnekte yuvarlak ünlülü tabanlara getirilmiştir: *disün 95b/5, eylesün 114a/2, gelmesün 120a/12, idemesin 82a/3, olsun 77a/15, şovusun 82a/5; bilsünler 120a/13, gelsünler 82a/10, itsünler 82a/2, olsunlar 83b/11* vb. Teklik 3. şahıs emir ekinin düz ünlülü şekli 7 örnekte düz ünlülü tabanlarda, 2 örnekte yuvarlak ünlülü tabanlarda kullanılmıştır: *gelsin 79a13, olamasın 82a/2, olmasın 78b/11(3), fırtmasın 118b/13, vırsın 95b/13; okusun 114a/7, tokunsın 87b/12*. İki örnekte düzleşmeye bağlı yeni bir uyumsuzluk meydana gelmiştir.⁵⁸

2.2.2.11. -(U)ñ çokluk ikinci şahıs emir eki: Metnimizde 4 örnekte -ñ, 17 örnekte -Uñ, 1 örnekte -İñ şeklindedir. Ekin yuvarlak ünlülü şekli 14 örnekte düz ünlülü tabanlara, 3 örnekte yuvarlak ünlülü tabanlara getirilmiştir: *eydüñ 121a/10, idüñ 100a/11, umuñ 82b/10, uruñ 84a/5, yazuñ 85b/6* vb. Düz ünlülü şekli uyuma bağlıdır: *şakınıñ 91a/2*.

2.2.2.12. -U / -I zarf-fiil eki: Eski Türkçede birkaç kelime dışında tamamen yuvarlak ünlülüdür. -U / -I zarf-fiil eki EAT'de olduğu gibi metnimizde de uyumsuzdur. Bazı kelimelerde (*dağı, ötüri, karşı, deyü, diyü* gibi kelimelerde) bu ek kalıplaşmıştır. -I eki altı kelimedede kullanılmış, üç kelimedede uyumsuzdur. -U eki, 8 kelimedede kullanılmış, 2 kelimedede uyumludur: *eydi vir- 97a/14-15, idi vir- 106b/9(3), kılmı gel- 91b/14, şını vir-106a/2; aşırı 99a/9, idü vir- 94a/2, söyleyü söyleyü 95b/11, görü vir- 102a/11, okuyu vir-101a/10(2), dağı 73a/10(251), ötüri 84b/14(2), deyü 75a/7(61), diyü 81a/6(3), karşı 87b/7*.⁵⁹

2.2.3. Büyük ölçüde düzleşmenin görüldüğü yuvarlak ünlülü ekler

2.2.3.1. -ñİz /-ñUz çokluk ikinci şahıs eki: EAT'de yuvarlak ünlülüdür. Metnimizde 5 örnekte kullanılan ek, 1 örnek dışında düz ünlülüdür. Ancak ek tamamen dudak

bulmuşızdur 63a/9, eydiriz 2a/10, görmüşiz 64a/1, işitmişizdür 64a/12, itmişizdür 41a/14(2), severiz 11a/14, yazmışız 3b/15, yazmışızdur 4a/12(4). İki örnekte düz ünlülü olarak yuvarlak ünlülü kelime tabanında kullanılmıştır: *görmüşizdür 63a/8(2)* (Özkan 2008: 486).

⁵⁸ MİU'da teklik üçüncü şahıs emir eki 10 örnekte düz ünlülüdür. Bunlardan 7'si uyumlu, 3'ü uyumsuzdur: *aldamasın 44a/5, añlasın 40b/2, eylesin 14a/11, gelsin 34a/9(2), olmasın 68b/2, sevsin 70a/6; olsun 51a/1, olunsın 41b/9(2)* (Özkan 2008: 492).

⁵⁹ -U/-I zarf-fiil ekinin MİU'daki örnekleri: *dağı 1b/8(278), eydi vir- 3a/5(3), silki vir- 53a/14-15, ötüri 42b/9, şını vir- 53a/3; aşırı 38a/6, deyü yorurlar 44b/13, deyü 2a/5(72), diyü 7a/4(10), karşı 5a/6(3), okuyu vir- 46a/1(2), olu gel- 43a/8, ötü vir- 56b/3* (Özkan 2008: 494).

uyumuna aykırı olarak kullanılmıştır: *itdüniz ise 82b/9(3), kıanda idüniz 110b/2; dir-señüz 100a/14*.⁶⁰ Bazı örneklerde tersine uyumsuzluk meydana gelmiştir.

2.2.4. Büyük ölçüde dudak uyumunun sağlandığı yuvarlak ünlülü ekler

2.2.4.1. -(U)K /-(I)K fiilden isim yapma eki: Eski Türkçede çoğunlukla yuvarlak ünlülü kullanılan ek, EAT'de tamamen yuvarlak ünlülüdür. Metnimizde bir örnek dışında dudak uyumuna bağlıdır: *şınık 112b/12, ufanıık 112a/12; konuık 87b/1(2), saruğı 105b/2*.⁶¹

2.2.4.2. -İñ /-nİñ, -Uñ /-nUñ ilgi hâli eki: EAT'de daima yuvarlak ünlülü kullanılan ek, metnimizde hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü kullanılmıştır. İlgi hâli ekinde büyük oranda bir düzleşme görülmektedir. Bazı kelime tabanlarında uyumsuz şekilde kullanılsa da ekte dudak uyumu sürecinin başladığını söyleyebiliriz. Ek, 196 örnekte yuvarlak ünlü, 164 örnekte ise düz ünlü taşımaktadır. Düz ünlülü şekillerine bazen yuvarlak ünlülü tabanlarda da rastlanmıştır. Yeni uyumsuzluğun görüldüğü eklerden biridir. Bazen aynı isim tabanlarına ekin hem düz ünlülü hem yuvarlak ünlülü şekilleri eklenmiştir.

Ekin yuvarlak ünlülü olarak tespit edilen 196 örneğinden 180'i düz ünlülü isim tabanlarından sonra, 16'sı yuvarlak ünlülü isim tabanlarından sonra kullanılmıştır: *anuñ 73b/1, ayađuñ 118b/6, 'azizün 106a/7, diyāruñ 93a/9(3), elün 118a/13, gögün 84a/5(5), gözün 118a/2, hişāruñ 97b/14(3), kimün 82b/9(2), kitābuñ 96a/14, kıuluñ 79a/11(5), merhūmuñ 103a/14, semā' uñ 104a/14, sizün 82b/13(7), şūfiyyūnuñ 101a/9, şehriñ 99b/4(3), üçün 88a/11, Allāh sübhānehu ve ta'ālānuñ 74b/8(2), Allāh Ta'ālā'nuñ 74b/7(7), 'amellerinün 73a/13, 'Arabisinün 96b/2, āyet-i kerimesinün 90b/13, birinün 75b/3, cümlesinün 96b/14, Haık sübhānehu ve ta'ālānuñ 110a/13(2), hazretlerinün 82a/13(10), hazretlerinündür 107a/4, Kemālpāşazāde'nün 101a/8, kişinün 75b/5(4), nenün 98b/7 vb.*

İlgi hâli eki 164 yerde düz ünlülü geçmiştir ve düz ünlülü kelime tabanlarına getirildiği 136 örnekte dudak uyumuna bağlıdır: *Allāh'ın 75a/13, ayağın 118a/15, 'azizin 107b/3, diyārin 91b/4(2), hişārin 87b/6(2), kimin 79a/13, kitābin 73a/11(6), merhūmuñ 103a/15, semā'ın 99b/8(3), sizin 85b/5; Allāh Ta'ālā'nın 75a/6(3), 'amelle-*

⁶⁰ MİU'da genellikle bir düzleşme meydana gelmiştir. Ancak düzleşen örneklerin bazısında yeni bir uyumsuzluk ortaya çıkmıştır: *buyurđunız 12a/12, eydürseñiz 61b/13, ider idünüz 46a/9, öğrenürseñiz 21b/9, re'isler idüniz 43a/4* (Özkan 2008: 486-487).

⁶¹ MİU'da genellikle dudak uyumuna bağlıdır: *bölük 1b/13(5), bölükdür 16a/6, bölüği 11b/13(2), bölüğin 16a/3, bölüğün 12a/8, buyruğına 63b/2*. Bir örnekte uyumsuzdur, ancak aynı kelimenin uyumlu şekli de mevcuttur: *delikler 22a/11, delüklerden 22a/12* (Özkan 2008: 494).

riniñ 73b/5, ‘Arabîsiniñ 73a/12, âyet-i kerîmeniñ 115b/7, biriniñ 74b/15(4), cümleñiñ 89b/9, Hağ sübhânehu ve ta‘âlâniñ 88a/14(2), Hağ Ta‘âlâ’niñ 109b/15, hazretleriniñ 92a/6(2), Kemâlpaşazâde’niñ 101b/4, kişiniñ 74a/5(20).

Ekin düz ünlülü şekli 28 örnekte yuvarlak ünlülü kelime tabanlarında kullanılmış ve bu örneklerde tersine bir uyumsuzluk ortaya çıkmıştır: *göziñ 102a/11, huşuşıñ 77b/6(3), kullarumuñ 112a/14, kullaruñiñ 112a/10, kulumuñ 84a/1, Rabbüñiñ 115b/8, rüñiñ 81b/4(2), Seyfü’ş-Şüfiyyün’iñ 103b/3, şüfiyyüñiñ 103b/15(3), üçiñ 88a/12, halkunuñ 93b/15, bunıñ 74b/2(3), işbunıñ 76b/1(8), kendüñiñ 117b/1.⁶²*

İlgi hâli ekinin *ben* ve *biz* zamirlerinde kullanılan m’li şekli 50 defa düz ünlülü olarak -im şeklinde, 9 defa yuvarlak ünlülü olarak -üm şeklindedir: *benim 74a/14(49), bizim 119b/6; benüm 100b/11(3), bizüm 92b/6(6).*⁶³

2.2.4.3. -(U)m/ -(I)m teklik birinci şahıs iyelik eki: Ünlü ile biten kelimelere doğrudan doğruya eklenen ek, ünsüzle biten kelime tabanlarına bir yardımcı ünlü olarak eklenmektedir. EAT’de ekin yardımcı ünlüsü daima yuvarlaktır. Metnimizde ekin düzleşmeye başladığı ve büyük oranda dudak uyumuna girdiği görülmektedir. Ekin yardımcı ünlüsü 62 örnekte uyumsuz, 87 örnekte uyumludur. Düz ünlülü şekilleri bazen yuvarlak ünlülü tabanlarda da kullanılmıştır. Ekin düz ünlülü uyumsuz örneklerinin çoğunda kelime tabanı -dUK sıfat-fiil ekiyle genişletilmiştir.

Yuvarlak ünlülü tabanlarda yuvarlak ünlülü olarak kullanılan örnekler (25 yerde): *derünüm 107b/15, derünümde 96b/14, derünümde 105a/9, gözümi 86b/1, kulum 75b/13, ma‘lümüm 106b/6, omuzum 99a/6, öñüme 99a/11, şandüğüm 97a/4, sözüüm 95a/14, turtüğüm 99a/12 vb.*

Düz ünlülü tabanlarda yuvarlak ünlülü kullanılan örnekler (51 yerde): *ardumdan 99a/19, başuma 104b/10, elümde 99b/15, elüme 106a/2, niyyetüm 90a/7 vb.*

⁶² MİU’da ilgi hâli ekinin düz ünlülü kelime tabanlarına getirildiği örnekleri: *Allāh Ta‘âlā’niñ 50a/13, ‘aşrıñ 61a/13, bākîsiniñ 40a/15, balıñ 14b/14, begleriñ 66a/8, benim 4b/6, biriniñ 12a/8, bizim 29a/14, ‘ilmiñ 18a/5, kimiñ 41b/6, kimesneniñ 31b/8, kişiniñ 3b/13, kitābıñ 5b/9, olanıñ 14b/6 vb.* MİU’da ekin düz ünlülü şekli, bazı yuvarlak ünlülü isim tabanlarında dudak uyumuna aykırı olarak kullanılmıştır: *altumuñ 48a/1, bölügiñ 16a/3, bunıñ 22b/1(4), chl-i kubürüñ 34b/3, ‘ilm-i taşavvufiñ 12b/5(6), işbunıñ 10b/13(2), ‘ömrüñiñ 10a/9, söziñ 2a/10(2), sözleriñiñ 70b/3, sözüñüziñ 26a/1, sözüñiñ 25b/11, şüfiyyüñiñ 32a/6(3), şunuñ 9a/2, toğuzıñ 62b/4, ‘ulümüñ 14a/14(3), vā‘ızluğıñ 54b/3(4).* MİU’da bazen aynı isim tabanlarına ekin hem düz ünlülü hem yuvarlak ünlülü şekilleri eklenmiştir (Özkan 2008: 487; Özkan 2009a: 427-428).

⁶³ MİU’daki örnekleri: *benüm 11b/8(5) ~ benim 4b/6(27), bizüm 8b/13(15) ~ bizim 29a/14(4)* (Özkan 2009a: 145).

Yuvarlak ünlülü tabanlardan sonra düz ünlülü kullanılan örnekler (11 yerde): *añla-duğım* 74a/11, *derünümde* 96b/10, *huzürümde* 112b/15, *huzürümde idügiñ* 112b/14, *itdü-gim* 102b/11(2), *ma' lümüm* 121b/3, *ne aşıl idüğim* 116b/5(2), *vardüğümde* 90a/3, *yaz-duğım* 89b/2.⁶⁴

Düz ünlülü kelime tabanlarında ekin düz ünlülü olarak kullanılan örnekleri (62 yerde): *adım* 90b/6, *'amelimde* 90b/4, *'arş-ı 'azımim* 115a/5, *'ayālim* 79a/4, *başım* 111a/15, *burhānım* 96b/10, *cānım* 105b/15, , *cānibimden* 98b/14, *cennetimi* 110b/12, *cinsimdür* 112b/7, *defterim* 75b/12, *dilimi* 86b/1, *ehlim* 78b/14, *elimde* 75b/15(3), *em-rimüñ* 96b/8, *eṭrāfim* 104b/14, *fikrim* 105b/10, *hālimde* 97b/9, *hālime* 83b/3(2), *hılāfim-da* 95a/15, *ıztırābım* 106a/14, *iḥtiyācım* 77a/7(5), *qalbimden* 83b/5, *qarındaşım* 73a/9(2), *qatımde* 85b/4, *mālım* 76a/1(4), *mecālım* 106b/7, *melālım* 78b/13, *meleklerim* 84a/1(2), *murādım* 106a/12, *müşkilim* 106b/3(2), *nefesim* 102a/1, *nefsim* 77a/7, *niyye-tim* 74a/14, *şübhelerimi* 107a/15, *ṭāqatım* 106b/1(2), *üzerime* 105a/12, *yanımda* 79b/2(6), *yerimden* 106a/10, *zāt-ı pākım* 108b/7, *zāt-ı pākimi* 116b/8(2), *zıkrım* 108b/7(2).⁶⁵

Bazı isim tabanlarında hem yuvarlak ünlülü hem de düz ünlülü kullanılması ekin dudak uyumuna bağlanma sürecini göstermektedir: *'amelimde* 90b/4 ~ *'amelümi* 86a/1(2), *başım* 111a/15 ~ *başuma* 104b/10, *dilimi* 86b/1 ~ *dilümi* 117b/15, *elimde* 75b/15(3) ~ *elümde* 99b/15, *elüme* 106a/2(3), *qalbimden* 83b/5 ~ *qalbüm* 97a/3(2), *qal-bümde* 97a/6, *qalbüme* 98a/1(4); *meleklerim* 84a/1(2) ~ *meleklerüm* 110b/6(3), *murādım* 106a/12 ~ *murādum* 97b/10, *murādumu* 92a/7(2); *müşkilim* 106b/3(2) ~ *müş-kilüm* 106b/8, *niyyetim* 74a/14 ~ *niyyetüm* 90a/7, *niyyetümi* 90a/7; *üzerime* 105a/12 ~ *üzerüme* 104b/10.⁶⁶

⁶⁴ MİU'da yuvarlak ünlülü tabanlardan sonra düz ünlülü kullanılan örnekleri (15 yerde): *derünümde* 13a/1, *eyledüğim* 19a/11, *geldüğimde* 69a/11, *ḥatunım* 52b/14, *istedüğüme* 45a/1, *itdüğim* 13b/6(5), *tedārükim* 29a/10, *temessükim* 71a/15, *yaratduğımde* 40b/7, *yazduğımdan* 25a/7, *yüzüğümiñ* 63a/3 (Özkan 2008: 487).

⁶⁵ MİU'da düz ünlülü kelime tabanlarında ekin düz ünlülü olarak kullanılan örnekleri (65 yerde): *barmağımde* 63a/2, *bedenim* 35a/12, *diledüğüme* 45a/1, *ehlim* 52b/12(3), *elimde* 35a/12(2), *elimdedür* 16a/7, *elimden* 52a/1, *evimden* 69a/13, *hālım* 44a/15(2), *hālimde* 71a/14, *hālime* 45b/9, *hikmetlerim* 40b/13, *hizmetim* 52a/1, *ḥocalarım* 71b/6, *ḥocalarıma* 71b/6, *'ilmim* 59b/9, *istiḥkākıma* 58a/11(3), *i'tikādım* 13a/2, *qadrim* 33b/14, *qarındaşım* 11a/13(11), *qarındaşımdan* 59a/9, *kelāmım* 52a/6, *Keşşāf'ımdur* 13a/10, *murādım* 4b/10(7), *murādıma* 45b/11, *muşāḥabetime* 34a/13, *naşīḥatım* 52a/13(2), *nefsim* 53b/14, *ni'metimden* 52a/5, *niyyetim* 52a/9, *sarāyıma* 34a/13, *sultānım* 43a/15(4), *te'kidim* 71a/1, *ümmetim* 16a/6, *üzerime* 53b/2, *yanımda* 51a/11(3), *zamānımda* 51a/10 (Özkan 2008: 487-488).

⁶⁶ MİU'da da ek, bazı isim tabanlarında hem yuvarlak ünlülü hem de düz ünlülü kullanılmıştır: *ḥatunum* 69a/11 ~ *ḥatunım* 52b/14, *Keşşāf'ımda* 13b/6 ~ *Keşşāf'ımdur* 13a/10, *murādum*

Teklik birinci şahıs iyelik ekinde büyük oranda bir düzleşme göze çarpmaktadır.⁶⁷ Düz ünlülü tabanlarda dudak uyumuna bağlanma görüntüsü veren bu gelişme, yuvarlak ünlülü tabanlarda yeni bir uyumsuzluk olarak tanımlanabilir. Bu düzleşme ve yeni bir uyumsuzluk ek ünlüsünün yansız oluşuna ve dolayısıyla ekin ayrımsızlık safhasında bulunduğu delil sayılmalıdır (Develi 1995: 105-106).

2.2.4.4. -(U)ñ / -(I)ñ teklik ikinci şahıs iyelik eki: EAT'de ekin yardımcı ünlüsü yuvarlaktır. Ekin yardımcı ünlüsü 26 örnekte uyumlu, 43 örnekte ise uyumsuzdur. Metnimizde ekin ünlüsünün düzleşmeye başladığı ve belirli oranda dudak uyumuna girdiği göze çarpmaktadır. Ekin düz ünlülü uyumsuz örneklerinde kelime tabanı -dUK sıfat-fiil ekiyle genişletilmiştir. Ekin yuvarlak ünlülü şekli yuvarlak ünlülü tabanlarda uyuma bağlıdır (9 yerde): *gönlün 113a/5, gördüğünde 117a/14, gözün 113a/5, gündüzünde 115b/8, kuluñ 85b/3, kuluñ 115a/3, önün 112b/14, önüne 112b/13, vücuduñ 98b/13.*

Teklik ikinci şahıs iyelik ekinin yuvarlak ünlülü şekli düz ünlülü tabanlarda uyuma uymaz (36 yerde): *başuñ 111a/11, dilünde 115b/15, elüne 106a/3, elünde 77a/8(4), hâ'î-fe-i kalbündür 98b/14, idrâküñ 87a/6, kalbünde 76a/2, kalbüne 74b/4(2), kıllaruñ 110b/3, murâduñ 89a/11, murâduña 115b/2, nefsünü 113a/3, niyyetün 79b/6(2), niyyetünde 79b/8, niyyetündür 79b/5, tedârükün 99b/10, yanuñda 80a/7vb.*

Ek bazen yuvarlak ünlülü tabanlarda düz ünlülü kullanılmıştır(7 yerde): *huzûrında idüğün 112b/14, itdüğün 74a/12(4), olduğün 75b/14, olmaduğün 74a/15.* Ekin düz ünlülü uyumsuz örneklerinde kelime tabanı -dUK sıfat-fiil ekiyle genişletilmiştir.

Ekin düz ünlülü olarak uyumlu kullanıldığı örnekler (17 yerde): *cenâbîña 89b/12, dîzâr-ı pâkiñ 89b/14, eliñe 87a/12, huzûr-ı şerîfiñe 90a/2, ikrârîñ 95b/6, itdüğün 121b/3, kalbiñ 80a/8, kalbiñden 79b/5, kemâl-i istihkâkıñ 111a/9, kemükleriñ 112b/12, kenziñ 79b/2, murâdñ 89a/9, niyyetiñ 77b/6(2), rızâ-i şerîfiñ 90a/1, zât-ı pâkiñ 116b/10, zât-ı şerîfiñ 89b/14.⁶⁸*

13a/14 ~ murâdım 4b/10(7) ~ murâduma 45b/11, naşîhatım 18b/7 ~ naşîhatım 52a/13(2) (Özkan 2008: 488).

⁶⁷ Seyahatname'de teklik birinci şahıs iyelik ekinde düzleşme yaygındır (Develi 1995: 105).

⁶⁸ MİU'da ek bazen yuvarlak ünlülü tabanlarda düz ünlülü kullanılmıştır (22 yerde): *bildüğün 6b/2(6), bilmedüğün 41b/2(2), eksiklüğün 32b/5, eyledüğün 24b/3, hırkacuğün 45b/6, istedüğün 18b/13, işitdüğün 68a/10, itdüğün 31a/12, maḥfuzñ 10a/1, olduğün 28a/8(2), olduğña 11a/14, 'ömründe 5b/15, şürü'îñ 8b/2, turtuğün 42a/10, uyduğün 17a/5.* MİU'da ekin düz ünlülü olarak uyumlu kullanıldığı örnekler (19 yerde): *ağzıñ 15a/4, âhiretiñ 17a/2, aḥvâliñ 10a/2, bileceğün 42a/12, câmiñdur 49a/6, haberiñ 52b/7, ihtiyâciñ 41b/6(2), 'inâyetiñ 35a/14, istihkâkıña 58b/11(2), i'tikâdıñ 39b/8, Keşşâf'ında 13b/4, ma'rifetiñ 35a/14, murâdñ 13a/13, nür-i hidâyetiñle 35a/14, şekliñ 44a/5, vireceğün 23a/5, zekâtiñ 32b/2 (Özkan 2008: 488).*

2.2.4.5. -(I)mIz, -(I)mUz, -(U)mUz çokluk birinci şahıs iyelik eki: EAT'de ekin ünlüleri yuvarlaktır. Metnimizde ek, büyük ölçüde dudak uyumu sürecine girmiştir. Ancak ekin ünlülerinde düzleşmeye bağlı yeni uyumsuzluklar görülür.

Metnimizde çokluk birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinin yardımcı ünlüleri ile asli ünlüleri bazı örneklerde ek içi uyumsuzluk gösterir. Bu tür kullanımlara Türkçenin farklı devirlerinde ve farklı sahalarda da rastlanır.⁶⁹ Metnimizde çokluk birinci şahıs iyelik ekinin ünlüleri karışık bir durum arz eder.

Çokluk birinci şahıs iyelik eki 39 örnekte -ImIz şeklindedir. Düz ünlülü tabanlarda (27 örnekte) uyumlu, yuvarlak ünlülü tabanlarda (12 örnekte) ise uyumsuzdur: *'aczimizi 96b/13, bahşimiz 100b/3, biri birimize 103a/2, biri birimizi 101b/3, cevâbımız 104a/11, didüklerimiz 121b/12, emrimiz 96a/14, hâlimiz 90b/7, hâlimizden 90b/7, kelâmımızıñ 108b/10, meclisimiz 102a/7, meclislerimiz 103b/1, murâdımız 73b/8(3), mübâhâşelerimiz 95a/10, müddet-i hayâtımızda 95b/1, niyyetimiz 88b/15(3), niyyetimizden 90b/7-8, olduklarımız 93a/3, şehvetimiz 78b/15, ulucalarımızdan 96b/12, zamânımız 97a/7, zamânımızda 94a/12, zamânımızıñ 91b/1; atduğumuz 87b/13, didüğümüz 74b/4(2), itdügimiz 86a/5(2), olduğumuz 92a/2(7)*. Metnimizde -ImIz şeklinin uyumsuz kullanılmasına sebep olan -dUK sıfat-fiil ekidir.⁷⁰ Düzleşmeye bağlı tersine uyumsuzluğun görüldüğü eklerden biridir.

⁶⁹ *kul-umuz, küç-ümüzde, önümüzde, oğl-uñız, öküşlük-üñiz* (Eckmann 1988b:181, 188); *könglümizni, özümüz, özümüzde* (Hacıeminoğlu 1997: 60); *uykumuz, küzgümüz, közümüz, uykuñız, küzğüniz, közüñiz, söziñiz* (Eckmann 1988a: 228). *cemî'imüz, ecrimüz, ehlimüz, cemî'iñüz, evlâdñız hâlîñüz* (Yelten 1998: 74-75); *adımız, bağırmız, başımıza, cehdimiz, dilimizi, elimiz, katımızdan, melikimiz, murâdımız, serverimiz, eliñüzden, işiñüz, işiñüz, leşkeriñüzde, murâdñıza, yiriñüzde, yiriñüze* (Demir 2004: 300); *'aqlımız, murâdımız, dillerimizde* (Boz 2007: 226-227); *'amellerimizi, imâmlarımızdan, peygamberimiz, peygamberimizce, zann-ı galibimiz, şahidimiz, karındaşıñız* (Duman 2000: 40); *gündüzümüz, üçümüz, bazûñıza, huzûriñızda, huzûriñıza, kuluñızı, kuluñızı, oğlñız, oğlñız* (Develi 1995: 111,115).

⁷⁰ MİU'da çokluk birinci şahıs iyelik eki 69 örnekte -ImIz şeklindedir. Düz ünlülü tabanlarda uyumlu, yuvarlak ünlülü tabanlarda ise uyumsuzdur: *'amelimizden 50a/9, bahşimiz 14a/11(2), bahşimizden 25b/13, bahşimize 25b/15(2), berâtımızda 63a/9, beyânımız 27a/7, biri birimizi 59b/3, didüğümüz 29b/8(3), gemimiz 52b/13, hâlimiz 55b/3(2), her birimize 39a/2, 'ibâdetimizde 45b/1, ihlâşımıza 50a/11, kâlîmizde 50a/13, kelâmımıza 27b/2, kıtımızdan 27b/5, menzilimiz 53a/10, murâdımız 54a/11(2), nefsimiz 50a/11, şeklimizde 11a/10, üzerimize 53a/15(2), yazduklarımızıñ 25a/6, zamânımız 57b/2(3), zamânımızda 17b/11(9), didüğümüz 16b/9(7), didüğümüzden 63a/8, didüğimizi 28b/3(3), didüğimiziñ 66b/1, eyledüğümüz 34b/13, itdüğümüz 31a/2(8), itdüğümüzde 58b/15, kâldüğümüz 53b/1, olduğumuz 51b/4, yazduğumuz 38a/11(2), yazduğumuzda 59b/14(2)*. Metnimizde -ImIz şeklinin uyumsuz kullanılmasına sebep olan -dUK sıfat-fiil ekidir. MİU'da -mIz şekli 3 örnek dışında uyumludur: *da'vâmız 14a/13(3)*,

33 örnekte -ImUz şeklinde tespit edilmiştir: *baḥşilerimüz 104a/8, baḥşimüz 108b/14, didigimüz 118b/9, didügimüz 104b/12(2), didüklerimüze 119b/3, işimüz 104a/5, itdigimüzdür 119b/6, itdügimüz 104b/12, ḳavlimüz 100b/6, ḳîl ü ḳâlimüzden 103b/4, murâdımız 73b/9, yetiḫdüklerimizden 96b/6*.⁷¹ Bu örneklerin çoğunda ekin yardımcı ünlüsü uyuma bağlanmıştır.

8 örnekte -UmUz şeklindedir: *dilümüze 90a/15, kelâmumuzu 95b/2, miḳdâr-ı ma‘lûmumuzu 115a/15, olduğumuz 91b/4(2), öñümüzde 106a/8, sözümüz 94b/14, yazduğumuz 103b/10*.

Ünlü ile biten kelime tabanlarına getirilen -mIz şekli uyumludur: *cümlemiz 84a/12, güzeḫtemizi “güzeḫte: geḫmiḫ”107b/6*. -mUz şekli ise tamamen düz ünlülü kelime tabanlarında kullanılmıştır: *güzeḫtemüz 103b/2-3, ḫocamız 96b/8, mübâḫaşemüz 103a/5(2), ‘ulemâmuz 81a/12, yazmamıza 103a/14*.

2.2.4.6. -(U)ñUz, -(I)ñUz, -(U)ñIz, -(I)ñIz çokluk ikinci şahıs iyelik eki: EAT’de yuvarlak ünlülüdür. Ek metnimizde çok şekilli olarak kullanılır, düzleşmenin olduğu örneklerde bazen uyumsuz olarak yer alır ve bazı örneklerde yardımcı ünlüsü ile uyumsuzluk gösterir. Düzleşmeye bağlı tersine uyumsuzluğun görüldüğü eklerden biridir. Örnekleri: -UñUz (2 örnekte): *gördüğünüz 85b/8, ‘ilmünüz 101a/7*. -IñUz (6 örnekte): *delîlünüz 102b/10, derecâtünüz 111b/10, günâḫünüz 112a/4, mâbeyniünüz 102a/12, şavtünüz 121a/9, şevâbiünüz 82b/15*. -UñIz (1 örnekte): *‘amelünüz 82b/13*. -IñIz (9 örnekte): *‘amelleriünüz 111b/9, azsunduğünüz 85b/5, itdüğünüzde 82b/11, şandüğünüz 85b/8, yazduğünüz 85b/9*.⁷²

da‘vâmuza 2b/13, ikimiz 59b/2, rızamız 8b/13, zamânemiz 38a/15(8), zamânemizde 20b/11(10), zamânemizün 30a/10; kendümüze 59b/4, kendümüzü 50a/12(2) (Özkan 2008: 490).

⁷¹ MİU’da da ek içi uyumsuzluklar görülür. -ImUz: *‘amelümüze 50a/10, baḥşimüz 30a/2, didigimüz 20a/14(4), didigimüzden 63a/9, didüklerimizden 67b/2, ḡazabımız 8b/13, ḫâlimüzde 50a/13, her birimiz 55b/1, ‘ilmimüze 50a/10, itdüklerimiz 35a/1, murâdımız 50b/12, müctehidlerimiz 17b/5, zamânımızda 17a/7; didüğümüzi 21b/6, cyledüğümüz 29b/10, itdüğümüz 19a/13(3), olduğumuz 63a/7, yazduğumuz 32a/8; aldüğümüzü ~aldüğümüzü 26b/6*. -Umlz: *didüklerimizden 36b/14, ‘ömrümüz 63b/14* (Özkan 2008: 490).

⁷² MİU’daki örnekleri: -UñUz (1 örnekte): *başuñuza 46a/9*. -IñUz (5 örnekte): *bildüğünüz 21b/11, gördüğünüz 59a/12, ḫizmetiünüz 14a/4, itdüğünüzle 21b/12, öğrendüğünüzden 21b/10*. -UñIz (11 örnekte): *bilmezünüz 46a/8, buyurduğunuz 61b/14, dilünüze 40b/12, idenünüz 26a/4, idenünüzdür 26a/5, ḳalbünüzde 40b/7(4), ḳalbünüzü 40b/7, murâduñuz 43a/5*. -IñIz (9 örnekte): *eliñizde 61b/13, ‘ilmiñiziñ 43a/2(2), şalâḫiñiziñ 43a/2(2), şevâbiñuz 43a/11; geldiğünüzde 43a/3, istediğünüzü 21b/11, itdüğünüz 21b/12*. -ñIz (1 örnekte): *kendünüz 21a/6*. -ñUz (1 örnekte): *şirâñuzda 43a/4* (Özkan 2008: 491).

2.2.5. Metnimizde sadece yuvarlak ünlülü tabanlarda kullanılmış olan yuvarlak ünlülü ekler

2.2.5.1. -düz yapım eki: Sadece bir kelimedede kullanılmıştır: *gündüz 77b/15(4)*.

Sonuç

Metnimizde geçen eklerin bir kısmı EAT'den farksız kullanılırken, bir kısmı ise dudak uyumu sürecine girmiştir. Bazı eklerde düzleşme, bazı eklerde yuvarlaklaşma meydana gelmiştir. Ancak eklerin ünlülerinde görülen düzleşme veya yuvarlaklaşma sonucu her zaman dudak uyumu gerçekleşmemiştir.

Dudak uyumunun gelişim sürecine bağlı olarak düzleşme veya yuvarlaklaşma sonucunda bazı eklerde yeni uyumsuzluklar tespit edilmiştir. EAT esas alındığında bu durum, tersine bir uyumsuzluktur. Batı Türkçesinde dudak uyumunun yavaş yavaş geliştiği anlaşılmaktadır.

Düz ünlülü tabanlarda dudak uyumuna bağlanma görüntüsü veren yuvarlak ünlülü eklerdeki düzleşme yuvarlak ünlülü tabanlarda, yuvarlak ünlülü kelimelerde dudak uyumuna bağlanma görüntüsü veren düz ünlülü eklerdeki yuvarlaklaşma ise düz ünlülü kelimelerde yeni bir uyumsuzluk (tersine uyumsuzluk) olarak tanımlanabilir. Metnimizde yuvarlak ünlülü tabanlardan sonra düz ünlülü ek getirilmesi veya düz ünlülü tabanlardan sonra yuvarlak ünlülü ek getirilmesi şeklinde ortaya çıkan yeni uyumsuzluklar ve düzensizlikler ek ünlüsünün yansız oluşuna ve dolayısıyla ekin ayrımsızlık safhasında bulunduğu delil sayılabilir.

Metnimizde görülen yeni uyumsuzluklar ve düzensizlikler gelişme düşüncesiyle çalışmaktadır. Yeni uyumsuzluklar ve düzensizlikler /I/ sınıfı eklerin düz ünlülü tabanlardan sonra yuvarlak, /U/ sınıfı eklerin ise yuvarlak ünlülü tabanlardan sonra düz ünlülü seslilenmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

18. yüzyıl sonlarında tam olarak gerçekleştiği kabul edilen dudak uyumunun geçiş devresinde düzensizlik göstermesi ağız farklılıkları, imlanın klişeleşmesi, birçok metinde hareketin kullanılmaması gibi sebeplere bağlanabilir ve düzensizlikler gelişme açısından normal olarak değerlendirilebilir.

Düzleşmeye bağlı yeni uyumsuzlukların meydana geldiği ekler: *-Um iyelik eki (11)*, *-Uñ iyelik eki (7)*, *-(U)mUz iyelik eki (12)*, *-(U)ñUz iyelik eki (4)*, *-Uñ/-nUñ ilgi hâli eki (28)*, *-dU-ñ görülen geçmiş zaman eki (1)*, *-dU-K görülen geçmiş zaman eki (1)*, *-Ur zaman eki (1)*, *-Uz şahıs eki (1)*, *-ñUz şahıs eki (4)* ve *-sUn emir eki (2)*, *-sUz yapım eki*.

Yuvarlaklaşmaya bağlı yeni uyumsuzlukların meydana geldiği ekler: *-I iyelik eki (20)*, *-sI iyelik eki (2)*, *-lArU iyelik eki (9)*, *-I belirtme hâli eki (3)*, *-dl görülen geçmiş zaman 3. şahıs eki (4)*, *-mİş zaman eki (1)*, *-In şahıs eki (1)*, *-sIn şahıs eki (2)*, *-lIK yapım eki (1)*, *-(I)l- yapım eki (4)*, *-(I)n- yapım eki (1)*, *-(I)ş- yapım eki (5)*, *-IncA zarf-fiil eki (1)* ve *-IcAK zarf-fiil eki (6)*.

Düzleşme veya yuvarlaklaşmanın yeni uyumsuzluklara sebep olduğu eklerin bir kısmında dudak uyumuna bağlanma oranı yüksektir.

Bazı eklerin uyumsuz olarak kullanılmasında kelime tabanının genişlemesinde kullanılan bazı eklerin uyumsuzluğu etkili olmuştur. Özellikle birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinin düz ünlülü ve uyumsuz olarak kullanıldığı yerlerde *-dUK* eki uyumsuzluğa sebep olmuştur.

İyelik eklerinin ünlüleri karışık bir durum arz etmektedir. Çokluk birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinin ünlülerinin bazı örneklerde ek içi uyumsuzluk gösterdiği tespit edilmiştir.©

KAYNAKLAR

- AKKUŞ, Muzaffer (1995). *Kitab-ı Gunya*, Ankara: TDK Yay.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1990). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- BOZ, Erdoğan (2007). “İmâdü'l-İslâm'da Ünlü Uyumları”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, 24-29 Eylül 2000, Ankara 2007, TDK Yay.: 217-232.
- BRENDEMOEN, Bernt (1980). “Labiyal Ünlü Uyumunun Gelişmesi Üzerine Bazı Notlar”, *Türkiyat Mecmuası*, 1977-1979, C. 19: 223-240.
- DEMİR, Necati (2004). *Danışmend-name*, Ankara: Akçağ Yay.
- DEVELİ, Hayati (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara: TDK Yay.
- DUMAN, Musa (2000). *Birgili Muhammed Efendi, Vasiyyet-name*, İstanbul: R Yay.
- DUMAN, Musa ve Yağmur, Ömer (2010). “-Up Zarf-fil Ekinin Eski Anadolu Türkçesindeki Fonetik Durumu”, *Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (1-2 Aralık 2010)*, İstanbul: 115-153.
- ECKMANN, Janos (1988a). “Çağatayca”, *Tarihî Türk Şiveleri*, (çev. Mehmet Akalın), Ankara: 211-245.
- ECKMANN, Janos (1988b). “Harezmi Türkçesi”, *Tarihî Türk Şiveleri*, (çev. Mehmet Akalın), Ankara: 173-210.
- ERGIN, Muharrem (1951). “Kadı Burhaneddin Divanı Üzerinde Bir Gramer Denemesi”, *TDED IV/3*, 30 Haziran 1951: 287-327.
- ERGIN, Muharrem (1985). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- GABAIN, A. von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara.
- GÜLSEVIN, Gürer (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yay.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1997), *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, Ankara.
- KARADOĞAN, Ahmet (2001). “Eski Anadolu Türkçesinde Yuvarlaklaşan Ekler”, *TDAY Belleten*, 2001/I-II, S. 44: 171-179.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2008). “Osmanlı Türkçesindeki Ekler Dudak Uyumuna Göre Nasıl Okunmalıdır?”, *Turkish Studies*, Volume 3/6 Fall 2008: 449-470.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2010), *Bernardo da Parigi'nin Söz Kitabı 400 Yıllık İtalyanca – Türkçe Sözlük*, Ankara: Gazi Kitabevi.

- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*, Ankara: TDK Yay.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1988). "Eski Osmanlıca", *Tarihî Türk Şiveleri*, (çev. Mehmet Akalın), Ankara, s. 247-276.
- ÖZKAN, Abdurrahman (2008). "Mehekkü'l-İlim ve'l-Ulemâ İsimli Eserde Dudak Uyumu", *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (23-26 Ekim 2007) Bildirileri*, Isparta: 479-496.
- ÖZKAN, Abdurrahman (2009a). *Mehekkü'l-İlim ve'l-Ulemâ, Giriş - İnceleme - Metin - Dizinler - Tıpkıbasım*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- ÖZKAN, Abdurrahman (2009b). *Şirvanlı Mahmûd Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, Ankara: TDK Yay.
- ÖZKAN, Mustafa (1993). *Manhmûd b. Kâdi-i Manyâs, Gülîstan Tercümesi, Giriş - İnceleme - Metin - Sözlük*, TDK Yay., Ankara.
- ÖZKAN, Mustafa (2013). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- TIMURTAŞ, Faruk Kadri (1994). *Eski Türkiye Türkçesi (XV. Yüzyıl)*, İstanbul: Endurun Kitabevi.
- TOKER, Mustafa (2011). *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi I (İnceleme - Metin-Tıpkıbasım Örnekleri)*, Konya: SÜ Basımevi.
- TULUM, Mertol (2002). "17. ve 18. Yüzyıllarda İstanbul Türkçesi: Sesler ve Uyumlar Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkler*, C. 11, Editorler: Hasan Celal Güzel vd., Ankara: 489-508.
- TULUM, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: TDK Yay.
- YELTEN, Muhammet (1998). *Şirvanlı Mahmud, Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara: TDK Yay.